

---

23 ЖОҚТАУ*

Кеңес Одағындағы елдердің кіндік баспасы
Мәскеу 1926

---

* 1926 жылы жарық көрген «23 жоқтау» жинағының мұқабасы

Бастырушыдан:

Кеңес Одағындағы елдердің кіндік баспасы бұл «Жоқтауларды» бастырғанда, мынадай ойменен бастырды:

Дүниеде ешбір тіл өз-өзінен шықпайды. Дүниеде ешбір тілді бір шешен кісі ойлап шығарған жоқ та, шығармайды да. Тіл деген нәрсе қалың елдің күндегі тұрмыс қазанында қайнап-пісіп, дүниеге келеді. Сонан соң ғана шешендер, «тіл көсемдері» бұл тілді безеп, жолға-жөнге салып, жүйесін айырып өсіреді. Сондықтан әдебиет тіліне негіз етіп ел аузындағы тіл алынбаса, ол әдебиет адасып кетпек. Енді ғана өсе бастаған қазақ әдебиетін алғанда, мұны естен шығармау керек. Ел аузындағы тіл дегенімізде, нені үлгі-өрнек етіп аламыз? Әрине, осындай жоқтауларды, мақалдарды, жұмбақтарды, ертегілерді, өлеңдерді тағы тағы осындайларды!

Тіл туралы Ленин секілді көсемдердің айтқан сөздерін, үгіттерін оқыған не естіген кісі жолымыздың тура екендігін байқаса керек.

Бұл «Жоқтаулардың» ішінен әзіргі заманның жас тілшілері, жазушылары талай материал табар деген үмітіміз бар. Мәнісі көбірек қазақ тарихына тиісті болса да, тілін үйрену, тексеру, тілінен пайдалану – осы заман жастары үшін де керек жұмыс. Қазақтың әзіргі тілі бай, жалпақ, түсінікті, өткір, қысқа суретті болса, көп құрал-жарақтан бірінің жөнделгені де.

СЫРШЫ

Кұйрық атып құлия,
Түлкідей қашқан жымия,
Қараңды үзіп барасың
Бізден де қайран дүния.

Көп жылдар қудым артыңнан,
Лашындай сызып жер қия.
Бірде шығып шарыққа,
Бірде сарықтым тұңғия.

Күнім базар, түнім той,
Замандас жаран жиылып,
Зайық сапа өне бой.
Шад-шадыман күндерін,
Демедім бастан өтер ғой.

Дәурен өтіп, жас жетіп,
Замандас құрбы адамдар
Азайып келіп о бітті,
Көрген түстей бәрі де,
Көзімнен болды зым-зия.

Шағалалы көлдер шалқыған,
Күмістей жүзі балқыған,
У болып шу құстары,
Қаз, үйрегі қалқыған.

Суына жылқы жабылса,
Шуақтап жатқан көп балық
Судың бетін үйіріп,
Тереңге қарай бұлқыған.

Судың бетін жел есіп,
Кесе-кесе жалданса,
Иіндесіп, тіркесіп,
Көбіктеніп толқыған.
Сондай бір көлдер суалса,
Бұлағы кеуіп, құм алса,
Ақыры оның не болар?

Тарақтан айбар ту сыртын,
Айбатпен қозғап жақ ұртын,
Ауындап жүзген нән балық
Басын соғып қайранға,
Ит пен құсқа жем болар.

Зауалы ауған айдын көл
Қара жермен тең болар.
Бұтағы көкке қараған,
Жапырағы жайқалып,
Тамыры жерге тараған
Бәйтеректер қуарса,
Мұнарланып, буланып,
Әуелгідей көрінбес
Жолаушыға қиядан.

Қаршығасы оның шаңқылдап,
Лашын құсы қаңқылдап,
Басынан оның ұшар ма
Мамығын төккен ұядан?!

Күні өткен бәйтерек
Желмен құлар әлсіреп.
Іріп, шіріп жатумен
О да қара жер болар.

Заманы өтсе жастағы,
Сонда білер кей адам
Құтылмасын баршаның
Лауықта маңдайына жазғанын.

Шәңгерей

1. МАМАЙ БАТЫР

*(Мамайдың шешесі Қараүлектің жоқтап
айтқаны)*

Ай, Орағым, Орағым,
Жалғыз қалдың, қарағым!
Мамайжан еді ырысың,
Бір құрсақтан дүреген
Екеу еді туысың.
Екеуің жауға барғанда,
Қалмақты жеңді ұрысың.
Серіксіз қалдың, Орағым,
Дүние шіркін құрысын!
Қарағым, Орақ, ай, Орақ,
Айбалтасы қанды Орақ,
Алаштап ұран шақырса,
Құрбысының алды Орақ.
Мамай кетіп алдында
Туғансыз жалғыз қалды Орақ!
Атыңды дұшпан атаса,
Мамай еді серігің,
Оркөз еді көлігің,
Артында жалғыз сен қалып
Мамайдың көрдім өлігін.
Мамайжан бойға біткенде,
Арыстан, бөрі етін жеп,

Қанып еді жерігім.
Мамай еді қуатың,
Екі жыл шөлге қамады,
Қалмақтың бермей суатын.
Айхай, енді күн қайда,
Қойға тиген бөрідей
Жапыра қалмақ қуатын?!
Құлыны өлген ақ байтал,
Енді саған күн қайда,
Ондай бала туатын?!
Қасыңа әскер ертпей,
Мамай еді жолдасың.
Мамай тірі жүргенде,
Өткір еді алмасың.
Қалмақтың басы Қараман –
Оны ұстап өлтіріп,
Кесіп едің хан басын.
Қаты хан атты қалмақтың,
Үш аттанып келгенде,
Отқа жақтың қаңқасын.
Мыңды байлап атқанда,
Дарымады етіне
Қой боғындай қорғасын.
Сол қызықтың үстінде
Неге өлмедім, сор басым?
Мамай еді дәрменің.
Екеуің қатар жүргенде,
Бітіп еді арманың,
Бәрін міндің қатарлап,
Жұрттағы сұлу жорғаның.
Есім ханның ары үшін
Қаты ханнан қалмақтың
Жеті бұздың қорғанын.
Мамайжан тірі жүргенде,

Елінді жауға бермедің,
Қолыңды арыға сермедің,
Ормамбет биді қалдырып,
Ноғайлыны тергедің.
Алтын тақтың үстінде
Ханмен қатар көлбедің.
Пәни дүние, қайтейін,
Екеуінің алдында
Қазам жетіп, өлмедім!
Айналайын, Орағым,
Жау жаулайтын жарағым,
Тайды жеген бөрідей.
Тәуір еді талабың.
Тарқамаса жақсы еді
Тау бетінде қонағың.
Дұшпандарға тіреген
Аумаса игі ед табаның.
Сарала туың салбырап,
Қалмақтың бұздың қамалын,
Хандардың білдің амалын.
Көзімнің Мамай нұры еді
Хан кеңесі құрылса,
Сымбаты сұлу төре еді.
Жау кеңесі құрылса,
Жасқанбай шапқан ер еді.
Сасқандар ақыл сұраса,
Ойы терең жер еді.
Хан тарығып, халық сасса,
«Жабықпаңыз, ноғайлы,
Жауың қайда?» – дер еді.
Белдемшесін белденген,
Көкірегі желденген,
Қара қошқыл қан жұтып,
Қан жұтпаса, шерленген,

Қалмақтың жерін жерленген,
Болатын шарға қайраған,
Бедеу атын байлаған,
Шағанның бетін шаң қылып,
Төрт түлік малды айдаған,
Ауылдың сыртын шаң қылып,
Жылқыны топтап байлаған.
Орданың ішін қоршатып,
Тең азамат жинаған,
Күндердің күні болғанда,
Құдайдан пәрмен болған соң,
Маңдайыма сыймаған!
Күмістен ожау ойдырған,
Қысаң қара сабаны
Тұс-тұсынан қойдырған.
Алты қанат ақ орда
Ішіне жібек жайдырған.
Егескен ханды күнінде
Алтын тақтан тайдырған.
Қараулек енең жоқтаған,
Тым-ақ, алаш мақтаған,
Дұшпанды жерге таптаған,
Досты сыйлап, сақтаған,
Әбеу кесінді батырдың
Басып, кесіп күнінде,
Аш бөрідей аттаған.
Ақ сүңгінің қияғын
Күміспенен қаптаған.
Ноғайлыны жау алса,
Үйде қарап жатпаған.
Ақ кіреуке сауытым,
Аш құрсағым ауырттың!
Жылай-жылай жалықтым,
Қайғы жұтып, жабықтым.

Тас емшегім жібіттің,
Қу сүйегім еріттің,
Өкпе, бауырым суыттың,
Кәрі шешең қайғымен
Ағар бұлақ құрыттың.
Өзің тірі жүргенде,
Күдерінді үздірдің,
Тоқсандағы шешенді
Қайратыңменен мәз қылдың.
Қасіретіңменен күнінде
Бұрымым желге тоздырдың.
Сары ала туды құлаттың,
Ел-жұртыңды жылаттың,
Құдай салды, мен көндім,
Бұл сапарды ұнаттың.
Жұртыңды қалмақ қамады,
Ақ орданды талады.
Артыңда қалған жас бала
Қашан сендей болады?
Қырық ұл туса бір күнде.
Орның қалай толады?
Жұртыңды қалмақ ториды,
Кім мініп атқа, қориды?
Жерді құртқан жез аяқ
Мінбей, түспей ариды.
Көзінің жасы көл болып,
Кәрі Үлек шешең қартайды.
Ақ үйімнің арыстаны,
Боз үйімнің бостаны,
Алысқа кетіп, келмедің,
Жасым жетіп мұңдадым.
Анаңнан болып туған соң,
Атқа мінбей өлмедің.
Басыма қара күн салдың,
Ертеңді-кеш үн салдым.

Жауатын күндей құрсандың,
Жауды көрсең, заң салдың.
Өңім-түсім біле алмай,
Ертеңді-кеш тамсандым.
Артыңда қалды жиғаның,
Тарқап кетті мейманың.
Ұжмақты қылып Құдайым,
Жолдасың болсын иманың!
Өлдің, Мамай, қор болдың,
Тірілікте зор болдың,
Дұшпанға құрған тор болдың,
Кәрі Үлек шешең зар болды.
Сауытың қалды сандықта,
Алмасың қалды тұлдықта,
Андысқан дұшпан көп еді –
Елің қалды тарлықта.
Кәрі Үлек шешең шерменде,
Таудай болған көңілім,
Тал бойыңды көргенде.
Нағылып тірі отырмын,
Мамайжан бүгін өлгенде?!
Өлдің, Мамай, қор болдың!
Қарадан туып, хан болдың,
Ерлігің мен билігің
Он сан атты ноғайға
Көрсен, күнде таң болдың.
Жаяуларға жол болдың,
Аттыларға тіл болдың.
Өлдің, Мамай, күл болдың,
Күл ұшырған жел болдың,
Иманың болғай жолдасың
Топырақпен тең болдың*.

* Мамай – Едіге бидің нәсілінен, XVI ғасырда ойын салған ноғайлының батыры (1926 жылғы басылымда берілген түсінік - ред.).

2. ҚАЗДАУЫСТЫ ҚАЗЫБЕК

(Қызы Маңқаның жоқтағаны)

Бесмелләдан бастайын,
Шариғаттан аспайын,
Ішім толды қайғыға,
Азырақ көзім жастайын.
Алаштан озған әкекем,
Жоқтаусыз қайтып тастайын?
Алатаудай әкеме
Ажалдың сыны келгені.
Жылағанды не қылсын?!
Көздің жасын көрмеді,
Қазақ болып зарлады.
Тілеуді Құдай бермеді
Кешегі жүрген әкекем
Жоқтаусыз тастар ер ме еді?!

Шаншар Абыз нәсілінен
Алтау едік анадан:
Сәдібек, Асан, Бөдене,
Үсен менен Балапан.
Бесеуіне аға боп,
Алашқа әкем қараған.
Жолбасшысы кеткен соң,
Айырылды қазақ панадан.

Төрт тіреудің бірі едің
Қиын қыстау іс келсе,
Бәрінен де ірі едің.
Енді қазақ не болар
Асқар тауы құлаған?!

Белгілі шығар Алашқа
Көңтәжіге барғаның,
Он сегізде со күнде,
Қалмақтың сынға алғанын.

Қазақты жоқтап қалмақтан,
Араға сөзді салғаның
Қалмақтың ханы Көңтәжі
Жауаптан ұтып алғаның.

Босатып едің, жан әкем,
Тұтқында қазақ қалғанын,
Талап алған шабынды,
Қайырып алдың бар малын.

Олқысыз тоқсан жесірді
Со жерде анық алғаның.
Қазақ пен қалмақ бас қосып.
Екіұдай болған тобында
Алдыңа бір жан салмадың.

Батыр жинап, ел шаппай,
Қылыш шауып оқ атпай,
Ақылыңменен жол тауып,
Қазақтың кегін алғаның.

Туғаннан-ақ жан әкем,
Жолыңды Құдай оңдады.
Қасиетің тағы мол,
Қас қылған саған оңбады.

Қазаққа деп заң жасап,
Қазыбектің қасқа жол
Артыңда мирас қалғаны:
Шариғат айтқан жол емес,

Закөнге тағы қол емес,
Дуалы ауыз айтқан соң,
Соларменен бірдей ғып,
Қазаққа бір жол салғаны.

Әкемдей болып жан тумас
Рулы үш жүз қазақтан.
Батырларша ел шауып,
Бір күні жаудан жеңіліп,
Қалған емес мазаққа.

Таққа отырған хан болып,
Өзіне де дұшпан көбейтіп,
Қалған емес азапқа.

Ақылменен жол тапқан,
Бағыменен ел тапқан.
Батыр мен хандар сасқанда,
Әкеме келіп жол тапқан.

Құдайдың берген бағында,
Талай ханмен қарысқан.
Елде шауып, қан төккен
Талай ермен салысқан.

Бәрін де жеңген әкекем,
Ақылмен орап алыстан.

Қазақ, қалмақ бас қосса,
Сан жүйрікпен жарысқан.
Алдымен келіп бәйге алып,
Олжасын қазақ үлескен.

Орынсыз жерде қан төгіп,
Қас қылған емес бір жанға.

Басын иіп, құл болып,
Бағынған емес бір ханға.

Қазаққа арнап жол салдың,
Қолайлы қылып әр заңға.
Жесір қатын, жетім ұл
Әруағыңа таянып,
Ие болды мал-жанға.

Жоғалмастай жол салып,
Үлгі болып сөз қалып.
Кеткен жоқ әкем арманда.

Өз басында бағы жоқ,
Сүйеніп тұрар ханы жоқ.
Болды ғой қиын қалғанға.

Қара қылды қақ жарып,
Әділ өткен, әкекем,
Байытсын Құдай иманға.

Үш жүздің ұлы жиналса,
Алдыңнан кеңес тарқаған.
Ақылың, бағың мол еді
Айдын көлдей шалқыған.

Сырдың бойын жаратпай,
Мал өсірер орын деп –
Қазақтың ұлын өрдіріп,
Қоныс әпердің Арқадан.

Орыс, қазақ, қалмаққа
Жұпардай иісің аңқыған,
Әруақты туған жан әкем,
Озып артық даңқынан.

Өсиет қылдың қазаққа:
«Сарыарқа болсын қонысың,
Қалмақ, сартпен жауықпа,
Болмасын, – дедің, – жұмысың.
Өнерсіз өскен ел едің,
Біреу саған жау болса,
Паналауға жарайды.
Мынау көрші орысың,
Орыспенен жауласпа.
Есінде болсын бұл ісім!»

Ақылық, бағың молынан,
Елің ерді соңыңнан.
Арқасында әкемнің
Отырған жоқ, бұ қазақ
Ешкімнің кейін тобынан.

Он сегізде сөз бастап,
«Қазыбек би» атандың,
«Болар бала боғынан».
Қайран сабаз, әкекем,
Мақтауыңа жете алмай,
Қызыл тілім қырқылды,
Ілімімнің жоғынан.

Өнерсізім болмаса,
Қалай айтсам жараспас.
Қазақта сенен кім озды
Жұлдызды туып оңынан?!

Байлығың несін айтайын?
Кедей деп адам айта алмас,
Мырза деп несін айтайын?
Әркім-ақ қонақ қайтармас.

Сөйлеуге тілім сөз тапса,
Мақтауыңнан тайсалмас.
Өмірімше жырласам,
Мінезіңнің, әкекем,
Мыңнан бірі таусылмас.
Сусыны қанар қазақтың
Ағар бұлақ суалды.
Сіз осылай болды деп,
Есіткен қалмақ қуанды.

Қасиетті туған әкекем,
Ешкімнен қазақ кем болмас
Шын беріп кетсең дұғанды*.

---

* Қаздауысты Қазыбек 97 жасында өткен. Қазыбек өткен жылы Шаншар Қанай би туған. Қанай 72 жасында тоқал алған. Тоқал 8 жылда үш ұл тапқан. Осы үш ұлдың кенжесі Қожабай осы күні (1925 жыл) ақсақал болған, Ақайұлы Қасеннің шешесі Бакизе бәйбішемен құрдас екен. Бұ бәйбіше биыл, 1925 жылы 87-де болар еді. Қазыбек туғалы (97+80+87) 264 жыл өткен. Қазыбектің туған жылы (1925–264) 1661-інші жыл болады. Қазыбектің өлген жылы (1661–97) 1758-інші жыл болады.

Қарқаралының тауын айнала отырған Қарашор Түркістаннан ауып келе жатқанда Бетпақтың даласында қарада Киікбай би туыпты. Ана жоғарғы Қазыбектің есебінше адам жасын салыстырып қарасақ, Қарашор 1748-інші жылы Арқаға келген болады. Сонда Шор Нұралы би ауған елге хан қоям деп, Бөкейді әкесі Барақтан сұрап әкелген екен. Бөкей сонда 14 жаста бала екен.

1819-ыншы жылы 85 жасында Бөкей хан өлген.

Қазыбектің елі Шаншар Қарашордан Арқаға бұрын келген. Қазыбек Едірей келсе, онда қанжығалы Абыз-Шомақ отыр екен. Қысты күні Абыз-Шомақтан қатық ішіп, Қазыбек: «Жерің жақсы екен. Маған лайық», – деп Абыз-Шомақты мүйіздеп, қуып жіберген. Абыз-Шомақ тұқымы осы күні Ертістің батысында Қасқыр қала тұсында.

Қ.б.

3. КЕҢГІРБАЙ БИ

Алты атасы бай өткен,
Алты атанға жүк артқан.
Жеті атасы бай өткен,
Жеті атанға жүк артқан.

Үйде сұңқар түлеткен,
Қиядан сұңқар тілеткен.
Алтайы қызыл түлкі алған,
Қиядан барып теке атқан.

Паршаны бөздей жырттырған,
Жібекті жүндей түттірген.
Қонақ келсе – қон деген,
Қой семізін сой деген.

Тойға қазан астырған,
Жақсылыққа көзін жеткізген.
Шылаушын салып ат мінген,
Шыңыраудан алып су ішкен.

Шынжырлы қауға тақтырған,
Қайыңнан астау шаптырған,
Қаптатып жылқы жаптырған.
Айдалаға айдатқан,
Тұлымдыға байлатқан.
Қалмақтан жылқы қудырған
Құлынын жолда тудырған.
Жамбасынан отырған,
Санама жұлдыз батырған.
Бес тақа паршадан тон киген,
Жеті рудан қол жиған.
Әуелі Құдай қалаған,

Асылы нұрдан жараған.
Ақ сұңқардай түлеген,
Тояты қаңған соң,
Алыстан дұшпан аттанса,
Қар-жаңбырдай бораған.
Жақыннан дұшпан аттанса,
Қарт бурадай жараған.

Барғанда төре таныған,
Қайтқанда қара қамаған.
Қарасы мен төресі
Қамап, ақыл сұраған.

Айдының Алатаудай бар еді,
Қайратың Қаратаудай бар еді.
Қарып пенен қасарға
Сауып тұрған бие еді.

Жетім менен жесірдің
Айттырмай мұңын біледі.
Толарсақтан саз келсе,
Қажымай оған күледі.
Қабырғадан қан келсе,
Қажымай оған күледі.
Арғын, найман – Орта жүз
Қылыш жанай жүреді.

Суытып қойған тұлпары,
Алпыс басты ақ орда,
Ақ сұңқар үйде тұрғанда,
Күні де, түні де базарым.
Алдадан қайтты назарым,
Бетімнен кетті ажарым,
Хан иеміз кеткенде,
Бір күнде кетті базарым.

Жазды күні болғанда
Күннің көзі байланған,
Ақ сұңқар ұшып ұядан*.

4. АЛТАЙ ТӘТИ

Қара бір таудың жылғасы,
Халқына бағлан құлжасы,
Сүйіндіктің ағасы,
Алтыннан салған сырғасы.
Алаштан дұшпан сөз келсе,
Алдында жүрер жорғасы.
Қара бір таудың өлкесі,
Аты Алтайдың серкесі.
Жарлығы жалған болмаған,
Хан, қараның еркесі.

Базардан келген бөз еді,
Жақсыдан қалған көз еді.
Еділдің қызыл желіндей,
Саулап тұрған сөз еді.
Айдыны таудан зор еді,
Дәулеті көлден мол еді.
Өзім бір деген алашқа
Аласы бір жоқ түр еді!

Айғыр бір қуған құлындай,
Адам ұлын жақтаған,

---

* В.В. Радловтан – Кеңгірбай. Он сегізінші ғасырда, Абылайдың заманында Тобықтыны билеген, Абылайдан 30 жыл соң алжып өлген. Ақын Абайдың бесінші атасы Айдос пен Кеңгірбай әкесі Жігітек бір туысады. Бейіті Шыңғыстың бауырында, Қарауылдың өзенінің жайылмасында Ши деген жерде, жол аузында арбаның мұрындығы ілінетін тұмсықта. Күн шығыста Орда жақта 3 шақырымда ақын Абайдың бейіті. Бұ да Шиде көрініп тұрады. Кеңгірбай Түркістаннан ел ауып келе жатқанда Ұлытаудың Алаш хан, Жошы хан бейіті тұрған Кеңгірдің өзенінде туыпты. Атын сонымен Кеңгірбай қойыпты. Туған жылы 1730-дың айналасы болса керек. Қ. б.

Әділдікке салғанда,
Кәпір, қазақ мақтаған.
Құрама жиып ел қылып,
Қуысын таза сақтаған.
Тілі шайпау тентектер
Ақылына тоқтаған.

Көлдегі аққу дауысты,
Ақ сұңқар құстай шалысты,
Ерегіскен дұшпанмен
Айдағардай салысты.
Қанғай түскен асылдай,
Қалшайғанмен қарысты.
Екі де айыл тізгін бір,
Бір өзім деп салысты.

Толқын топқа барғанда,
Ішінен шығып сөйлеген.
Сүйіндіктің баласын
Өз аулындай билеген.

Елім Алтай екен – деп,
Еркінше зорлық қылмаған.
Ертегі өткен замандай
Елдің қамын ойлаған.
Асылық айтып Аллаға,
Күнәкер ісі болмаған.
Адалдығы әлімдей
Дін сөзіне тоймаған.
Ақылы және данышпан
Кеудесіне сыймаған.
Мұнарадан жол алған,
Бұқарадан қол алған,
Жалғыз қылдан нәл алған.

Әруақты ердің түсі еді,
Адал пірдің мұриті еді,
Қожалар оқыр Құранды.
Құраннан басқа пайда жоқ,
Ажалдыға айла жоқ.
Сарғайғанмен өлмек жоқ,
Ойбайменен өнбек жоқ.

Есіре қылыш жүзіндей,
Қалайы сандық ішінде
Алтын ділда алпыс мың.

Күз қонысын сұрасаң,
Қоянды мен Жыланды.
Ұзын аққан бойында
Мекен қылды Нұраны.

Тірісінде көп берді,
Зекетім деп, қуанды.
Жесір қатын, жас бала,
Қайырымен жұбанды.

Көшкенде мың жылқы айдаған,
Тай қысырап қалмаған.
Сегіз руға мал берген,
Сексен қысырақ байлаған.

Бетегелі кең тарлау,
Беткейге біткен рай еді.
Тәти өтті деп Алтайдан,
Қайрат кетті деп қуанар,
Дұшпан көңілі уанар.
Барсаң сәлем дегейсің
Ақжол баласы Арғынға,
Атпен желі тарттырдым
Кереге бойы шалғынға.

Дұғай сәлем дегейсің
Қошқарұлы Қорамға,
«Қорам орта болды», - деп,
Қоңсыны күндеп қазбасын!
Бір Алдаға жазбасын!
Ішсін, кисін, бұласын!
Сұм дүние өтерін
Осыменен ойласын!
Мың-мүлиен кісі де
Төр алдына бармасын!
Ұжмақ төрі он тарау,
Ойнай күле жүргейсің!
Бейіштің төрі бес тарау,
Белгілі болып жүргейсің!
Алдаға ісің ақ болса,
Ақ сарайға кіргейсің!
Нұрдың қызын сүйгейсің!
Шері мен тауып шербеттің
Су-сусынын ішкейсің!

Жә, Мұқамбет қолдағай,
Көп жылаған үмбетін!
Көп тілеуі көл болғай,
Көпсігенде дәулетің,
Аян болсын өренің!

Парша менен мәулімді
Боз бояқтай жұмсаған,
Жорға менен жүйрікті
Тай-құнандай жайлаған.
Қожалардың айтқаны
О дүниенің сөзі еді.
Ақ-кер үйге сыймаған
Алып бір жоталы мырза еді,
Алдадан бұйрық келген соң,
Бұ дүниені қиғаны.

Шаңырағын идірген
Шынар деген ағаштан
Мал байлығы бір асты,
Біткен қазақ алаштан.

Бетіне жан келмеген,
Майғы менен Танастан.
Үш мейрамның ұлында
Қуандық пен Сүйіндік,
Жан болмаған таласқан.
Ексе де елге бітер ме,
Мұндай мырза жарасқан?!

Бесінде мектеп оқыған,
Алтысында ақыл тоқыған.
Жетісіне шыққанда,
Жетпіс пірден сөз сұрап,
Құдықтай көзін шоқыған.
Сегізіне келгенде,
Сүйіндікке бас болған,
Аққан селдей толқыған.
Тоғызына келгенде,
Туған айдай балқыған.
Енді онға шыққанда,
Дәулеті көлдей шалқыған.
Он біріне шыққанда,
Әруағы асты халқынан.
Он екіге шыққанда,
Құр қайтпады нарқынан,
Жиырмадан өткен соң,
Енді отызға жеткен соң,
Салиқалы би болды.
Жетім менен жесірге
Тігіп бір қойған үй болды.

Жесір менен жетімнің
Болып өтті азығы.

Аз ғана ауыл Сүйіндік
Аз күн болды қазығы,
Өз бауырым деп жан тартпай,
Тіл жаздырып дөт айтпай,
Әділдікке салғанда,
Еш бар ма еді жазығы?!

Ат басына соқтырып,
Ақ айтпаған дұғайы.
Аузына күпір көп түспей,
Алдасын күткен мұңайы.
Сексен үшке келтірмей,
Ажал берді Құдайы.
Өткен іске салауат,
Артықшылығын сұрайы.

Самарқанда сайлатты
Сарала алтын түймесін.
Әзіретте соқтырды
Ақыретте күймесін.
Әруақ ата қалап,
Әруақ баба жебесін!
Жауаптамаң жар болып,
Иінге шайтан мінбесін!
Әлем білген тәтиді
Жоқтаусыз қалды демесін*.

---

* В.В. Радловтан. Бұ Сармантай тәти болса керек. О болса, Қарағанды көмір зауыты тұрған Соқырдың бойында осы тәтидің бейіті, елі Қарағанды болысы атанады. Қ.б.

5. КЕНЕСАРЫ – НАУРЫЗБАЙ

Қоғамы күшті ер еді
Киімді бала тудырған,
Алтынды қылыш будырған!

Абылайлатып ат қойып,
Дұшпанды көрсе қудырған!
Көп сарғайтып келместей,
Кене хан, саған не болды?

Тұлпардан сайлап ат мініп,
Дорбадан жемін жегізген.
Жем орнына бал беріп,
Қысырдың сүтін емізген.

Басқын қалың жау жетсе,
Алып та шығар дегізген,
Кенекемді қалдырып,
Көк буырыл, саған не болды?

Патшада бар алтын тақ,
Жасынан Жаппар берген бақ.
Без белді қара бүркітті.
Шабытты туған сұғанақ.

Қанаты жоқ, құйрық жоқ,
Бір анадан жалғыз тақ.
Көп сарғайтып келместей,
Наурызбай, саған не болды?

Кенекем менің кеткен соң,
Заманым қалды тарылып.
Халық иесі хандардан
Жетім қалдық айырылып!

Екі бірдей қанатым
Топшыдан сынды қайрылып!
Балдағы алтын ақ берен
Тасқа тиді майрылып!

Кемшілік түсті басыма,
Көрінгеннен қаймығып!
Жаңбыр жаумай су болды
Бұлы қымбат манатым!

Тасқа тимей кетілді,
Балдағы дандан* болатым!
Топшысынан үзілді,
Екі бірдей қанатым!

Кенесары, Наурызбай,
Асып туған санатым!
Қырғыздан біткенге ұсайды
Тағдырлы ажал сағатың!

Жаның қайдан жай табар,
Жадыңда Жаппар болмаса?
Көңілің қайдан жай табар,
Көруге дәулет болмаса?

Қолдың көркі бола ма,
Барабан, керней болмаса?
Жұлдыздың көркі бола ма,
Ішінде бір ай болмаса?

Қарашыда не күй бар,
Айбынды ханы болмаса?

---

* Дандан – пілдің сүйегі (А. Байтұрсынұлы берген түсінік - ред.).

Кенесары–Наурызбай
Қол басында болмаса!

Халық иесі хандарды
Қалай айтсам, мін бар ма?
Шегірткеге таланған
Қырғауылда жүн бар ма?

Жапалақтан сескенген
Жалғыз қазда үн бар ма?
Хандарынан айрылған
Қарашыда сын бар ма?

Қайран есіл хандарды
Енді бір көрер күн бар ма?
Кене ханның тұсында
Қарт бурадай жарадық!

Жауды жасқап жапырып,
Жауған қардай борадық!
Абылайлап ат қойып,
Дұшпанның алдын орадық!

Ханымыздан айырылып,
Шіл боғындай тарадық!
Көрінгенге қорғалап,
Кісі аузына қарадық!

Өзіміз шапқан Созақта
Сарттан ақыл сұрадық!
Кенесары кеткен соң,
Иесіз қалды тағымыз!

Наурызбай төре кеткен соң,
Бастан тайды бағымыз!

Бұлбұлдай сайрап жүр едік,
Байланды тіл мен жағымыз!

Азғанымыз емес пе,
Қойшыдан сынды-ау сағымыз?
Артында қалған жетім ел,
Келіспеді-ау сәніміз!

Ақырында, әлеумет,
Осындай болды қалымыз!*

6. ЖАНТАЙ

Жетісудан жем жеген,
Жетелі Жантай ер деген.
Қожа Қанай тең деген,
Тең дегенде, Жантай батыр кел деген.
Түбекті найза қопшыған,
Түбінен бері оқшыған.
Қарағай найза қопшыған
Қалыңнан бері оқшыған.

---

* Бұ қиссаны шығарған
Нысанбай деген жыршы еді.
Кене ханның тұсында
Жұрттан озған сыншы еді.
Айтқан сөзі үлгілі
Құлақтың бір құрышы еді.
Өлең-жырға Нысанбай,
Мәшхүр шешен нар еді.
Бір естіген адамдар
Сөзіне тағы зар еді.
Көзінен көріп сөз қылған
Соғыстан өзі бар еді.
Кенесары-Наурызбай 1847 жылы өлген. Бұ жоқтау Мәскеудегі қазақ бөлімі басқан
«Кенесары-Наурызбайдан» алынды. Қ.б.

Алты ұрықтың данасы
Хан Жантай айтулы
Қарабек батыр баласы.
Хан Жантайды біз айтсақ,
Не жерінде шаласы?
Алақан жайса – батасы,
Хан Қарабек атасы;
Төменгісі Қоқанға
Үкім айтып жатшы екен,
Хан Жантайдың барында,
Орысқа елші кірші екен,
Ой ақылды білші екен;
Хан Жантайдың барында,
Қалмаққа елші кірші екен.
Былдырлаған қалмақтың
Тілін жүдә білші екен.

Айтулы хан Жантайдың
Мінген аты боз екен.
Қалмақтың қаны Көнтайжы,
Батыр Көнтайжыменен
Қарабек екеуі дос екен.
Қараның ханы хан Жантай,
Бейішке осы кірмей ме?
Ендігілер білмесе,
Ілгергі өлген білмей ме?
Беглер бегі тұсында
Белсеніп шыққан хан Жантай,
Құс бегі тұсында
Құтыра шыққан хан Жантай,
Оны да білер көрелі,
Хан Жантай өзі зәрелі.
Хан Жантайды біз айтсақ,
Абыройлы ақ жүзді,

Айыр сақал, қылыш мұрт,
Алақан жайса – батасы,
Қияметте жолы ашық.
Иманы кеткен өзіне,
Ырысы қалған ауылына.
Келмесі кеткен өзіне,
Кеңесі кеткен аулына.

Мінген аты кер болған,
Көтергені ту болған,
Тұқымы шеттен у болған.
Ақ қиядан түн қатқан,
Ақ жолбарысқа үн қатқан.
Ақ қияның астынан (қашты)
Ақ жолбарыс тосалық,
Ақ жолбарыстай шамданып,
Ақ сұңқардай шаңыранып,
Хан Жантай, өлді, көшелік.

Жантай хан боп жүргенде,
Туғанын түйедей көтерген,
Дұшпанын қара қойдай бөктерген.
Кешпей суды толқытқан,
Шаппай жауды қорқытқан.

Хан Жантайдың ерлігі
Сарбағыс, Солтодан ілгері.
Хан Жантайды сұрасаң,
Сілбеден сірге қидырған,
Шелекте қымыз қылдырған,
Сыңсыма көйлек ақ тамақ,
Жолда неке қидырған.

Қызыл құйрық нар ма екен,
Қырғызда сіздей бар ма екен?

Қара құйрық нар ма екен,
Қазақта сіздей бар ма екен?
Қара мақпал терлігі,
Қазақтан шыққан ерлігі.
Қызыл мақпал терлігі,
Қырғыздан шыққан ерлігі.

Жантай хан жүргенде,
«Жә» дегенде жатпаған,
Мылтықты кісі батпаған.
«Жә» дегенде соңынан,
Ат үстінде киінген.
Жантай хан боп жүргенде,
Шаңырағын мататқан.
Сары жезбенен қадатқан,
Уығының ұшын ұстатқан.
Ақ үйіне қордатқан,
Терені төрге түзеткен,
Тұсына тұйғын түлеткен.

Бекке барса, белгілі,
Белен кілем салулы,
Бек аулына танулы,
Белгілі Жантай айтулы.
Бек астына отырған,
Белбеуін зарға толтырған.
Хан астына отырған,
Қалпағын зарға толтырған.
Қазғалдақ мойнын қайырған,
Ханнан жемін айырған.
Безгелдек мойнын қайырған,
Бектен жемін айырған.
Қара сақал жайпаған,
Хан Жантай сөйлеп бергенде,

Хандар басын шайқаған.
Ағала сақал жайпаған,
Хан Жантай сөйлеп бергенде,
Астынан жиын тарқаған.

Хан Жантай өзі өлген соң,
Жұртқа айтқан сөзі екен:
Көр алғанда не берген?
Жабдық салып ат берген,
Азат қылып хат берген.
Ақ болатын қынаған,
Шерәлі хан сынаған,
Сынағанда не деген?
«Бәрекелде, ер! – деген –
Қорғанбекпен тең!» – деген.
Қарабекұлы хан Жантай,
Ұлықтарменен жанасқан,
Жұрт таласын таласқан,
Айтысып келген дұшпанның
Заманасын қуырған,
Елін даудан суырған.
Хан Жантай, сен өлген соң,
Ақ топырақ сен болдың,
Адасқан елің біз болдық,
Боз топырақ сен болдың,
Боздаған елің біз болдық.
Қараған сенің күмбезің
Қараң қалдық біз – елің!*

---

* В.В. Радловтан. Қырғыз Жантай – Кенесары-Наурызбайдың замандасы. Тұқымы Пішпек үйезінде. Қ.б.

7. ШОҚШОЛОЙ ҚЫЗЫНЫҢ ЖОҚТАҒАНЫ

Атекем батыр Шоқшолой
Ақ жорғаға мінсе, найқалған,
Сақалы аласын шөптей шайқалған.
Кер жорға мініп, жол жүрген,
Керней тартып, қол жүрген,
Кер жорға қорқып – тай болды,
Атекем қорқып – жай болды.
Сұр жорға мініп, жол жүріп,
Сырнай тартып, қол жүрдің.
Сұр жорға қорқып – тай болды,
Сырнай қорқып – най болды,
Атекем қорқып – жай болды.
Жасқа шыққан бүлдірген
Жалмап жесем, тоям ба?
Жасында кеткен атекем,
Жарыса мінсең, жеткей ме?
Қонысқа шыққан бүлдірген,
Көбін жесем, тоям ба?
Қосында кеткен атекем,
Қулықты мінсең, жеткей ме?
Ителгі, сұңқар – екі құс,
Құс салыса кеткен бе?
Бейіш, дозақ – екі жол,
Жол шалыса кеткен бе?
Атекем, бейіш, дозақ өте бар,
Онан жайды таппасаң,
Сұпыралы көлде сұқсыр бар,
Шомқар сілтеп өте бар!
Онан жайды таппасаң,
Қазанды көлде сасам бар,

Қаршыға сілтеп өте бар!
Онан жайды таппасаң,
Есілме тола теке бар,
Ел таппасаң, Меке бар,
Мекенің бес есігі ашылсын!
Жолыңа гүлі шашылсын!
Қопалы көлдің сары өлең,
Атекем бастағанша бар елің.
Алтынды құрдың сары елің,
Айтқанымша бар елің.
Қу лашын теппеген
Қуда бүтін бар ма екен?
Атекемді сүймеген
Жүдә бүтін бар ма екен?
Қара лашын теппеген
Қазда бүтін бар ма екен?
Үш Қосай менен Манастай,
Жез ішінде қоладай.
Атекем өтіп кеткен жол еді-ай.
Атекем, келінің кете кигенде,
Атекем, кеңесің жұртқа тигенде,
Атекем, босағаң болат болғанда,
Атекем боқшаңа манат толғанда,
Не қарартың дүниеден?!
Шудан сусын бойлаттың,
Шүйлі салып ойнаттың.
Іледен сусын бойлаттың,
Ителгі салып ойнаттың.
Тіл мен тісім қайраймын,
Білгенімше сайраймын.
Төбел торы құйрығын
Төрттен шалған, хан атам!
Төренің ұлын қосшы ап,
Жерді шалған, хан атам!
Жолдасына жүзді алған.

Белгісіне бетті алған,
Бес кекілін талдап қыз алған,
Қазақтардың оттығын
Түндігінен көтерген,
Төріндегі ақ сандық
Алып және тептірген.
Алтындарын алдырған,
Атына таға салдырған.
Күмістерін алдырған,
Күректей таға салдырған.
Тобылғының шоғындай
Жанады едің, хан атам!
Жақсы шыққан торғайдай,
Сайрайды едің, хан атам!
Ерлікке туған кісі екен,
Ерлігі атекемше бар ма екен?
Күнгей менен теріскейдей,
Күн алысып жатарға,
Құрық менен сенектей,
Үн алысып жатарға,
Айтқанымды тыңдарға,
Ұл дегенім ұғарға,
Алыстан адам бар ма екен?
Айта кетсін еліне,
Жырлап жүрсін жеріне!*

8. ТӨЛЕБАЙ

(Он екі жасар әйел баласының жоқтағаны)

Әуелі адам пайғамбар,
Екінші сөзім – Мұқамбет.

---

* В.В. Радловтан. Шешектен өлген Шоқшолойды қызы жоқтаған. Шоқшолой да – қырғыз. Қ.б.

Дүниеге шықсаң, бар өлім,
Мұқамбетке болса үмбет.
Азырақ дастан айтайын,
Дұғада болған әлеумет.
Жыламайын десем де,
Ішімде жалын, сыртым дерт.
Ұядағы сұңқарға,
Дүбірлі туған тұлпарға
Тағдыр еткен күдірет.
Елу алты жасында
Дүниеден қайтты арыстан.
Әруақты туған атақтым,
Тоят тілеп алыстан.
Бабасынан сөйлесем,
Белгілі бекзат данышпан.
Еділден өтіп ер Шақшақ,
Дұшпандармен тоғысқан.
Шілтеңдер жырақ болмапты
Аманжол деген дабыстан.
Онан бергі ер Көшей,
Қалмапты қатар жарыстан.
Сол бабамның алты ұлы
Бос қалмапты намыстан.
Үмбетей атам, Жәнібек,
Бабалардың рухы
Бұларға келіп қауышқан.
Қатар шыққан екі ердің
Қариялары жоқ еді
Билік айтып тауысқан.

* * *

Бергі атамыз Аралбай,
Шыға бір шапқан қамалға-ай.

Қыдыр дарып ер болып,
Нәсілі қалды заманға-ай.
Өз атасын сұрасаң,
Мырза Көбек, Танабай,
Келмеген ешкім маңына-ай.
Байлық, бектік, жомарттық –
Бәрі де келді қолына-ай.
Талап еткен істерін
Келтірді Тәңірім оңына-ай.
Кешегі менің әкекем,
Жиырманың ішінде
Атанып еді Төлебай.
Құлағың сал, дос-жарлар,
Бір азғана зарыма-ай.
Заманына лайық
Қараның болды-ау ханындай.
Дұшпандарын ықтатты,
Беткейден соққан дауылдай.
Алашқа жеңсік көрінді,
Шамсанның сары қауынындай.
Бабалардың рухы
Толғағай екен жаңылмай.
Батырлығын сұрасаң,
Бабасының қалыбы-ай.
Мырзалығын сұрасаң,
Көңілінде нұрдың жарығы-ай.
Дұшпандардан саспаған,
Құданың берген сабыры-ай!
Баласына үш жүздің
Кетіп еді дабылы-ай!
Айтылса қайғы босайды,
Болғаң соң істің анығы-ай!

* * *

Үш үйездің қазағы
Басықара датқаның,
Басын қосқан асында.
Болғандардан естимін,
Болмасам да қасында.
Сұқ қылышты сонша жұрт
Әкекем сынды асылға.
Қыпшақтың өңкей манабы
Кез болыпты ашуға.
Балқожаұлы Ыбырай
Артын жиып жөнелді,
Басын қорғап қашуға.
Мұны көріп әкекем,
«Аманжолдап» ат қойды,
Тасыған көңілін басуға.
Қуып жетіп соңынан,
Ағалығын білгізген,
Көрмегенін көргізген,
Бозбалаға айдатып,
Қайтарып топқа кіргізген.
Бекмұқамбет болысын,
Инспектор орысын,
Жұмылған көзін аштырып,
Өкшесінен бастырып,
«Жан сауға, батыр!» – дегізген.
Талай жерде, әкеке-ай,
Бітіп еді арманың.
Бәрін де міндің қатарлап
Жұрттағы сұлу жорғаның.
Көңіліңе жақпаған
Дұшпанның бұздың қорғанын.
Жомарттық еттің артықша,
Дүниенің біліп жалғанын.

Орыс, қазақ әкіміне
Ықпалынды жүргізіп,
Жауатын күндей торладың.
Менменсіп келген талайды,
Қолыңмен илеп толғадың.
Жолды-жолсыз болса да,
Бетіңе алған ісіңнен
Абұйырсыз болмадың.
Бәсеке еткен туғанда,
Асылмен белін буғанда,
Күншілік кіріп көңіліне,
Жауыздық жолын қуғанда,
Аямасаң, жылаттың.
Ізгілік етсең, ұнаттың.
Жаяуына ат болып,
Жалаңашқа тон болып,
Сылап-сипап жұбаттың.
Жұртыңды жауға бермедің,
Алысқа қолың сермедің,
Өрге жүзген жайындай,
Ашынған сайын өрледің.
Халық иесі хандармен
Халықты қатар тергедің.
Заманыңдағы ерлердің
Тағында қатар көлбедің.
Сол сықылды әкемнен,
Қабыл болып, күн туып,
Құрбан да болып өлмедім.
Осындай менің әкекем,
Ордалы бектің нұры еді.
Тамам алаш бас қосса,
Айтулы тудың бірі еді.
Рүстем мен Дастандай
Заманыңдағы сері еді.

Жау кеңесі құрылса,
Жасқанбаған ер еді.
Сасқандар ақыл сұраса,
«Жабықпа, халқым!» – дер еді.
Қырғыздың Алатауындай,
Дұшпандар аспас бел еді.
Іздегенің табылған,
Белгілі шалқар көл еді.
Азғана күн дүниесін
Қолымен сермеп жөнеді.
Екіталай жерлерде
Дүние жолдас демеді.
Сол секілді әкемнен,
Айналайын, аталар,
Айналсам, қалай айып етеді?!
Заманында әкекем,
Хандардың жиған құралын.
Шынжыр қатар дүниеге
Келтіріп еді оралын.
Атадан жалғыз туса да,
Мал үстіне, мал беріп,
Қанат, құйрық-жал беріп,
Жеткізген Алда мұратын.
Бес отауын түсіріп,
Көркейтіп еді жанабын.
Қатар қонған дұшпанның
Тарылтушы еді танабын.
Азамат жинап, ат байлап,
Істеді беклік талабын.
Еркінше жүріп ішінде,
Аралады әкекем
Тобыл, Торғай алабын.
Келмейтін еді белсеніп,
Естіген қазақ хабарын.

Дұшпаныңа тірелген,
Айналайын, әкеке-ай,
Аумайтын еді табаның.
Бір күндерде әкекем
Арғымақ бедеу байлаған,
Болатын шарға қайраған,
Наурызым, Сыпсың – екі ну
Жағалап көшіп жайлаған.
Ауылдың сыртын шаңдатып,
Торлантып бие байлаған.
Орданың ішін қоршатып,
Тең азамат жинаған.
Күнде жиын, күнде той,
Дастарқанын жимаған,
Мәжіліске мәз болып,
Тарқатуға қимаған.
Осындай қайран әкекем
Азғана күн дүниеде
Маңдайыма сыймаған.

* * *

Қалай десе жарасар,
Әкекемдей сындарға?
Нашар туған үш бала,
Қайғыңды аштым тындарға.
Көлеңкелі дарағым,
Құламаса, мін бар ма?
Темір қанат балапан
Ұша алмай қалса, сын бар ма?
Аяғым салып қойнына,
Қолымды артып мойнына,
Асылатын өрмелеп
Әкекем келер күн бар ма?

Жолы қиын біздерге
Ата менен ананың,
Қандай болып өтеді
Атасыз күні баланың?
Қазынасын күтелік
Жаратушы Алданың.
Тәшмұқамбет, Ахмет,
Тілегін қатты тілейік
Қадірлі екі ағаның,
Рухы қолдап, жар болғай
Бұрынғы өткен бабаның!
Ерназар, Бекет, Ғабдолла,
Бірің – өңір, бірің – бой,
Алтын да сауыт жағаның.
Береке, бірлік деген бар,
Айналайын, ағалар,
Болғай-ды мұнан хабарың.
Ортаңда қалған үш анаң,
Қайтара көрме назарын.
Ақыл салып әжеме,
Айналайын, әкекем,
Сақтаушы еді ажарын.
Басып кеткен ізінді
Енді қайдан табамын?!
Бір кеткен соң хабар жоқ,
Зарлай, зарлай барамын.
Жаннаттан болып орының,
Ұжмақтың ашқай шарабын.
Қысқартайын, қош енді,
Мұқтасар айлап тамамын,
Азырақ сабыр етсеңіз,
Үлкен-кіші, ағалар!
Көңіліміз ойран, көзде жас,
Қайғылы қасірет сана бар.

Мұндай жолдың хабарын
Ақылды бектер шамалар;
Алладан тағдыр – ажалды оқ,
Біздерде мұндай жара бар.
Жақсылар көңіл жұбатса,
Қайғыны дәру жағалар.
Жылады деп сөкпеңіз,
Жұрт иесі ағалар!
Арыстан туған әкекем,
Салтанатын асырып,
Достарын қашан аралар?
Елестейді көзіме
Қалың топқа кіргендей,
Сағынамын достарын,
Мәжілісінде жүргендей.
Өрбігеді көңілім,
Сіздермен еріп келгендей.
Қатарланған жорғадан
Сүйгенін таңдап мінгендей.
Алтын қынап ақ алмас
Беліне байлап ілгендей.
Арқауы таза ақ жібек,
Жағадан ұстап кигендей.
Біздерге туар күн қайда,
Арыстан туған әкекем
Маңдайымнан сүйгендей?!
Қанатын тосып қақпалап,
Шырағым деп күлгендей!
Мезгілің болды-ау, әкеке,
Қайырылып хабар білгендей.
Күн болар ма біздерге
Көздің жасын игендей?
Келмес те болсаң, әкеке,
Өзегім отқа күйгендей.

Дауасы болмай кезеулі оқ
Қос өкпемнен тигендей.
Кешегі менің әкекем
Айнасы еді елінің.
Ит жүгіртіп, құс салса,
Көркемі еді көлінің.
Тояты қанған сұңқардай
Базары еді бегінің.
Бәрі қасірет біздерге
Жүріп, тұрған жеріңнің.
Қайғынды тастап артыңа,
Қайрылмастай көріндің.
Опасы жоқ дүние-ай,
Бекер екен сенімің.
Қарашаның ханы – әкем,
Бұқараның бегі – әкем,
Көлеңкесі күндік жер
Асқар тауға тең әкем.
Қол-аяғын жимаған,
Етек-жеңі мол әкем.
Мұнарланған сеңгірдей
Дұшпандарға бел әкем.
Құрағы көктеп, гүлденген
Айдын да шалқар көл әкем.
Қиядан дұшпан табылса,
Жасқанбайтын ер әкем.
Достарға ауыр жүк түссе,
Қатарланған нар әкем.
Көрген түстей біз болдық,
Осы ма екен, ұяда
Бытырғы жылы бар әкем,
Келмесіне көз жетті.
Жанаттан болғай талабың,
Ашық та болғай жауабың.

Нұрға толғай қабырың,
Жоғары ұшқай сауабың.
Үмбетім деп Мұқамбет,
Шапағат еткей назарын.
Әулиелер жар болып,
Ұжмақтың ашқай шарабын.
Он екі имам, шарияр
Артылдырғай қадамын.
Дұғасын қабыл ейлесін,
Артыңда ізгі баланың.
Айта берсем, сөз көп-ті,
Дүниеден қайтпай кім кетті?
Дұғадан жоқтап жақсылар,
Бағышла аyet кәламын.

9. ТӨЛЕБАЙДЫ КЕЛІНІНІҢ ЖОҚТАҒАНЫ

Рұқсат болса азырақ
Отырған дос-жар, ағадан,
Өлімге мирас жыламақ
Бұрынғы өткен бабадан.
Ажал ортақ әммаға,
Атамыз Адам, Хауадан.
Пәндасына үкімет
Рақымы күшті Алладан.
Бағасы қымбат атекем,
Мысалында шәйіттің
Рақылат етті дүниядан,
Қайырылып хабар алмады
Ағайын, туған баладан.
Белгілі бекзат бел асты,
Табылмас достар шамадан.

Ертеңді-кеш зарлатып,
Қайғысы асты қанадан.
Ордалы куда сын бар ма
Басшысынан адасқан?
Атекем келер күн бар ма
Талабы тауға таласқан?
Алтын да қылыш, айбалта
Асынса, ерге жарасқан.
Халық иесі хандардан
Қаюлы сағат жол ашқан.
Жан қуанған біз түгіл,
Жақсылар іздеп жанасқан.
Ай батқандай іс болып,
Бізге түсті қара аспан.
Айырылса, кімдер қайғырмас,
Жұрт иесі манаптан?
Тасқа салса қайтпаған
Адасты жұртым болаттан.
Қиядан ілген қыран құс
Қайырылды ұшар қанаттан.
Атекемдей ер қайда?
Аузына жұртты қаратқан,
Сақилығын жүргізіп,
Алдынан кеңес таратқан.
Белгілі жұрттың бектері
Кездесті әрбір тараптан.
Қатарынан Құдайым
Тұлғасын артық жаратқан.
Көрген түстей айырылдық
Көлеңкелі дарақтан.
Тойған марал секілді,
Таудан аққан бұлақтан.
Ағасы елдің атекем,
Бұл сапарды ұнатқан.

Ағайын, туған әулетін
Қайғыға қамап жылатқан.
Сайранға жаққан панардай
Айрылды халқы шырақтан.

10. ТӨЛЕБАЙДЫҢ ЖАМАҒАТЫНЫҢ ЖОҚТАҒАНЫ

Кешегі менің бегімнің
Бір азғана дастаны.
Жылады деп сөкпеңіз,
Жиылып келген достары.
Алтын да кеудем жер болды,
Үстімді тұман басқалы.
Ертеңді-кеш зарлаймын,
Көңілімді ашқалы.
Күнде қызық, күнде той,
Мәжіліс еді басқаны.
Құлақ естіп, көз көрген
Жүргізді бір нұсқаны.
Тоғыз орда тіктіртіп,
Толтырып асыл жинаған.
Тоқсан қонақ келсе де,
Асып-саспай сыйлаған.
Сапырулы қымыз, салқын үй,
Мәжілісін тыймаған.
Ит жүгіртіп, құс салып,
Қияға бедеу қинаған.
Құмай тазы, қыран құс
Көзінен таса қылмаған.
Күнінде тоят алдырмай,
Сағат көңілі тынбаған.
Осынша дәуір үстінде

Күн шығарып тұрмаған.
Бес уақыт намаздан
Тоқталып мойын бұрмаған,
Жаз күнінде жайқалтып,
Шалғынсыз жерге қонбаған.
Төрт түлік малын өргізіп,
Күншілік жерді шарлаған.
Тоғыз қатар орданы
Тоқсан нарға қомдаған.
Айыр өркеш атанға
Аяғымды салмаған.
Үш пәуеске тройке
Тоғыз атқа парлаған.
Балапан ерткен қаздай ғып,
Көзінен таса қылмаған.
Миуасы піскен дарақтай
Құдайым артын оңдаған.
Толықсып тұрған күнінде
Шын сапарға жолдаған.
Ұл мен қызың артыңда,
«Әкекем» деп зарлаған.
Қадам басқан ізінді
Басқа жанға қимаған.
Азғана күн дәуірім
Маңдайыма сыймаған.
Арыстанымнан айырылып,
Тарқады базар басымнан.
Алланың артқан ауыр жүк,
Орнады мұндай жасымнан.
Алтын да тұғыр ақ сұңқар
Ұшырдым, жұртым, қасымнан,
Орын алған сұлтаным
Өр таптағы асылдан,
Жаңадан да отқа күйемін,

Құдасын көріп бегімнің,
Қиядан іздеп қосылған.
Сіздермен бірге келер деп,
Күтуші ем хабар досыңнан.
Балалы арқар баурайды
Мезгілсіз оққа тосылған.
Артында қалып қайғырдым,
Жөнелтіп керуен асудан.
Көрген түстей дәуірім
Жана түсіп басылған.
Бастан жақты айырған
Әмірі күшті Алланың
Қайғысына жанғаным,
Арыстанымның тұсында
Бітіп еді арманым.
Бұл дүниенің құрметін
Көрсетіп еді көкжалым.
Күннен күнге күн өтіп,
Қызығына қанбадым.
Қолымнан топты тарқатып,
Адасып мұндай зарладым.
Жаралы құдай ыңыранып,
Артында жылап қалғаным,
Адастырған опасыз
Дүние-ай, сенің жалғаның!
Заманында бегімнің
Дәуірлеп тасып толғаным.
Кеңесін қолдан өткіздім
Қатарланған орданың.
Жылама деп айтады
Өсиеті молланың.
Бұрын-соңды ажалдан
Қалары жоқ пәндәнің.
Қосқанынша Құдайым,

Қош аман бол, алғаным!
Ризалықпен күтелік
Құдайдың басқа салғанын.
Нұрға толып қабірің,
Жолдас болсын иманың,
Қызыр болсын мейманың.
Қадірің өтіп күн сайын,
Көзімнің жасын тыймадым*.

11. ӘЙЕКЕ

Әуелі Құдай, пайғамбар!
Екінші сөзім Мұқамбет.
Еңбекті басқа бір өлім
Мұқамбетке болса үмбет.
Жылады деп сөкпеңіз,
Жиылып келген әлеумет!
Ақырын Құдай бермесе,
Орнады бізге бір нәубет.
Ағайын, бізден хабар ал,
Аузым – жалын, ішім – дерт.
Қарадан шығып хан болса,
Бекер екен үкімет.
Үкіметі құрысын!
Тартқызып кетті қасірет.
Өлімі құрысын! Өрт екен.
Өзекке түскен дерт екен.
Өртенеді өзегім,
Өртенбейін десем де,
Мезгілсіз келді кезегім...

* Төлебайдың жоқтауын шығарған Қарпық ақын. Үмбетейден Таңбай мен Қасқабай бір туысқан. Таңбайдан Шошақ, онан – Байтұрсын, онан – ақын Ахмет; Қасқабайдан – Қожырбай, онан – Шолақ, онан – ақын Қарпық. Қ.б.

Өуелеп ұшқан сұңқардай
Білінбей кетті дерегің.
Бір бізге емес, бар еді
Орта жүзге керегің.
Көлеңкелеп отырған.
Құлады, халқым, терегім.
Бұл күндегі адамнан
Артық тұрған ер едің.
Ай батқандай қылдың да,
Адастырып жөнелдің.
Артыңда қалған көп жұртың
Иесіз қалар демедің.
Ақылың көп болса да,
Азғана болды көмегің.
Ішіңе сыймай, қабынды
Қайратың мен өнерің.
Өрге жүзген наһандай
Өнеріңнен не көрдің?
Ақырында ажалға
Қайратың болды себебің.
Айналайын, әкежан,
Қараның болдың ханындай.
Қарайғанды ықтаттың,
Қамысқа түскен жалындай.
Орта жүздің көркі едің
Қоңыраулы бұйра нарындай.
Ағайынды жинадың,
Алпыс үйлі арындай.
Орынды болдың орасан
Мың жылқының қауындай.
Көпке пайдаң көп тиді,
Көктемдегі жауындай.
Жерілмей қалды жеңсігің
Жаңа піскен қауындай.

Көре алмай қалдым өтерде,
Елестеп кеттің сағымдай.
Өте шықты сұм заман,
Бәйге атының шаңындай.
Адыра қалды ақ ордаң
Иесіз қалған ауылдай.
Көріне келген бәледен
Көрінбей келген қиын екен.
Қайратыңды күндеді-ау!
Артықша жауы біз бе екен?
Осыншама не қылып,
Құдайдан күдер үзді екен?
Ауылда жатып есіттім,
Сейсенбі күні атылды.
Атылғаннан екен ғой
Жанға бір жара батулы.
Сыр бермеді шошыр деп,
Бала-шаға, қатынды.
Жөлекке келген жеріңде,
Аттандырдық батырды.
Арыздасып кетпедің,
Шақырып алып халқыңды.
Айта алмай кеттің арманда
Өсиетнама, нақылды.
Ағайының азбайтын
Айтпай кеттің ақылды.
Үкіметпенен өткіздің,
Бес күн жалған ғапылды.
Артықша тудың атадан
Ай мүйізді қошқардай.
Қарланып келгенде
Қоршаған бұлт аспандай.
Қайратың болды көкежан,
Рүстем мен Дастандай.

Сақилығың бар еді
Баязит пен Бастандай,
Үмметке белді байладың,
Құданың шері Арыстандай.
Әділдігің бар еді
Әзіреті Омар, Оспандай.
Үлгіменен сөз айттың,
Тәпсірден шыққан дастандай.
Құрама жиып, ел еттің,
Еспенің көзін ашқандай.
Артықша Құдай бақ берді,
Қарадан шығып тасқандай.
Жасаған, саған не жаздым,
Тасқанымда басқандай?!
Айналайын, көкежан,
Алтыннан соққан табақтай.
Орта жүздің ішінде
Опалы сеңгір қабақтай.
Елде тентек қоймадың,
Жайыннан қашқан шабақтай.
Көкежан, сенен айырылдым
Көлеңкелі дарақтай!
Арбаның дауысы шыққан соң,
Көңілім тұрды ұнатпай.
Ішім жаман мұздады.
Бөрі көрген лақтай.
Тап Жөлекке келгенде,
Жан тапсырды ұзатпай.
Бұйрық болды Алладан,
Сәскелік жерге шыдатпай.
Намаздыгер шағында,
Дауысы шықты арбаның.
Бір ауыз сөзін есітпей,
Артықша болды арманым.

«Ой, бауырым!» деп ат қойып,
Күңіреніп кетті жан-жағым.
Мен сорлы қайдан білейін,
Жиылған екен аймағым.
Лажым бар ма, қайтейін!
Қары күшті Алланың.
Жан үшін деп айналсам,
Болар ма еді қайраның?!
Ауылға дейін ат болды.
Абдолдың* берген арбасы,
Қазақтан бетер қайырылды,
Бөлек те болса таңбасы.
Әшір менен Тәшімнің
Таусылған екен қайласы.
Хабар таппай қарсы ұрды,
Інісі менен ағасы.
Үске досы кез келді,
Үзеңгі өңкей жолдасы.
Садағасы кетейін!
Жұрттың тиді пайдасы –
Сүйегін үйден шығарды,
Жиналып қауым, қарындасы.
Сәрсенбі күні сәскеде,
Жерге тиді жамбасы.
Кешке таман болғанда,
Ағекем келді сүйектен.
Өкпемді баспай өксітіп,
Қабынтып кетті жүректен.
Ойымда бар ма өлер деп,
Оқ тигенге білектен?!
Сыр бермей кетті жан көкем,

* Ауылға дейін Әйекенің сүйегін алып келуге Абдол деген ноғай арбасын берген (А. Байтұрсынұлы берген түсінік - ред.).

Жан шыққанша иектен.
Бар көргенім сол екен,
Бір күн үйге түнеткен.
Арыстандай екен ғой
Жарасы құрғыр жүдеткен.
Жөлекке келген жерінде,
Жарадан ақты қызыл қан.
Қүдіреті Құданың
Алпыс екі алуан.
Ақыры мұндай боларын
Ақылменен таныған.
Үйдің ішін көре алмай,
Арманда болып берді жан.
Ағайынды көргелі
Шыққан екен қаладан,
Мүддесіне жете алмай,
Арманда кетті даладан.
Балдағы алтын зұлпұқар
Шаппай сынды сағадан.
Қарадан хан, қарғадан
Сұңқар туған көкежан!
Солқылдағым, сүйрігім,
Қанатым, жалым, құйрығым,
Керме иығым, келбетім,
Кемеңгерім, ал гүлім,
Ұсынса қол жеткісіз
Үсті болған түндігім.
Қарадан туып хан болып,
Тұлпардан туған дүлдүлім.
Орта жүзден орасан
Ойқастап озған жүйрігім.
Қылау салмай қырғында,
Жеткізді Құдай бұйрығын.
Ағайыннан айрылған

Мүсәпір болған мұңдығым!
Кешегі менің жан көкем
Елестейді алдымда-ай!
Емін-еркін көре алмай,
Арманда болып қалдым ба-ай?!
Барсам нетті қалаға,
Ақылымнан тандым ба-ай?
Сәлем депті кетерде
Аты ағайын арғынға-ай.
Зарлатып кеттің, қайтейін,
Ертедегі Тарғындай.
Көп жасар ма екен деуші едім,
Жолдасынан айырылмай.
Ертелі-кешті зарлаймын,
Көзімнің жасы жаңбырдай.
Сарының қалды басылмай,
Таудан аққан қарғындай.
Айналайын, көкежан,
Суырылып топтан сөйлеген.
Жүйесін тауып айтқан соң,
Бетіне ешкім келмеген.
Басып озған жүйріктей,
Сөйлеген сайын өрлеген.
Арғымақ мініп, ат жиып,
Ақырға байлап жемдеген.
Өз дегені болмаса,
Дұшпанға теңдік бермеген.
Аз ғана күн Орта жүз
Адасқанын жөндеген.
Қошқар туған қозыдай,
Келбеті бар ма келмеген?!
Кешкі қойдай шуладық,
Тілеуді Құдай бермеген.
Арман болды мен сорға

Өз көзіммен көрмеген!
Көре алмай қалып көкемді,
Шыбыным жүр өлмеген.
Көкежан, сіздей еш пенде
Қарадан шығып хан болмас.
Енді сіздей басқа адам
Айырдан туып нар болмас.
Бойлап біткен қарағай
Бояғанмен тал болмас,
Ішім толды заһарға,
Ішкенменен бал болмас.
Қазаға амал жоқ екен,
Қайғырғанмен қарындас,
Енді бізден пайда жоқ,
Иманың болсын жан жолдас.
Ағайын-туған, құлақ сал,
Көкекемнің дастаны!
Мен бір дастан бастайын,
Жад етіп Жаппар патшаны.
Біз түгіл өткен дүниеден
Құданың сүйген достары –
Әбубәкір, Ғали мен
Әзірет, Ғұмар, Ғұсманы.
Хаққа пенде болған соң,
Өлімнен бар ма қашқаны?
Сіздерге шағып, жылаймын,
Өксігімді басқалы.
Жалған деп ешкім айта алмас
Орта жүзден асқаны.
Артықша туған жан көкем,
Жоқтаусыз неғып тастайын?
Жоқтамайын десем де,
Жоғалды алтын, ақ сақа.
Бес күн жалған сұм дүние

Болар ма мұнша бейопа?
Біз түгіл, өтті дүниеден
Құдайдың досы Мұстапа,
Ғайып ерен, қырық шілтен,
Ойсыл қара, Зеңгі ата.
Жаны ашыған ағайын,
Дұғадан жоқтап, қыл бата.
Жан көкемнен айырылып,
Көңілім болды көп қапа.
Болмас жерде дақ салып,
Тарттырды Құдай бір жапа.
Өлген үшін өлмек жоқ,
Жүреміз де айта-айта.
Жел аударған қаңбақтай,
Жекені қалып, көл кетті.
Адыра қалған адырдай,
Өзені қалып, ел кетті.
Мың қойымның ішінде
Көк қасқа қошқар келбетті
Өлгеннен соң, көкежан,
Қадірің жұртқа енді өтті.
Ағасынан айырып,
Арғынды Құдай еңіретті.
Ажалға сабыр жоқ екен,
Ақырын берсін әлбетті.
Жыламай неғып тұрайын?
Мезгілсіз салды нәубетті.
Ағаш атқа мінген соң,
Келмесіне көз жетті.
Ауылдан кеттің аттанып,
Барғалы, көке, қалаға-ай.
Қалада жатып, жолықтың
Ажалға біткен жараға-ай.
Қанша кінә тапты екен

Өлімге қиып атқандай?
Арманда кеттің, жан көке.
Қарауыл қойып, сақтанбай.
Атасы бөлек нәкіс деп,
Сартты ұстадың жалаға-ай.
Айтар сөзге кемшілік,
Дұшпанға қалдық табаға-ай.
Алдыңда жүріп армансыз,
Болмай бір қалдым садаға-ай.
Арманда кеттің, қайтейін,
Ойбай, көке, жаным-ай!
Алды-артыңда болмады
Қанат, құйрық-жалың-ай,
Жалғыз жүріп, жұрт алдың,
Күш атасын танымай.
Айтілеу болса қартайды,
Тұғырдан қалған жабыдай.
Аға деп арқа сүйеуге,
Арқада жатыр Ағыбай.
Қарайған қазақ ықтауы
Боранға соққан шалыдай.
Орта жүздің баласы
Тілеулес болды жабыла-ай.
Турадан құрық салған соң,
Болмады себеп тарыдай.
Жан көкемнің заманы
Келер ме екен тағы да-ай?
Енді түсті есіме
Ағайынның көптігі.
Әттең, дүние, аздықтың
Болады екен сепкілі.
Қанша жерге шыдасын
Бір басынын екпіні?
Арманда қылып, көкежан,

Кеттің тастап, қайтейін,
Қаракесек, Шектіні,
Енді сізге не пайда
Қаракесек, Тоқадан?
Табылғанда бөз артық
Таңдап киген торқадан.
Ағайынсып айтамын
От шыққанға ортадан.
Ауылдас болып отырмын,
Шын әруақтан қорқамын.
Арғын, қыпшақ – аты егіз,
Жақын едің өзге елден.
Көріне көңілім қалған жоқ,
Ағайыным, сендерден.
Өскенбай мен Жүзекем
Жолдасы келді көз көрген.
Жан көкемнен айрылдым
Азды көпке теңгерген.
Көрдің бе деп сұраймын
Кеткен менен келгеннен.
Бұрынғыдан, соңғыдан
Бар ма екен келген өлгеннен?
Бір кеткен соң, көкемнің
Келмесін қайдан білейік?
Бізді бүйтіп шулатпай,
Келе ме деп жүр едік.
Келмейді деп халық айтса,
Енді күдер үзейік.
Тәңірі алдына барғанда,
Иманын бер деп тілейік.
Қаңлыбайдың Бектасы –
Қаладағы жолдасың,
Жолдасыңнан айырылып,
Неғып бір жаттың, жолбарысым?

Себеп болды ажалға
Құмалақтай қорғасын.
Кәлимагөйдің баласы,
Ағайын біздей болмасын!
Өткен заман басыма
Енді неғып орнасын?
Қажыбайдың баласы
Досың еді Тоқпамбет.
Сүйіп болған бір құдаң
Алшынбай менен Ешбембет,
Ердің көзі кетті деп,
Әруаққа болма шет!
Бір сүйінішім сендерсің,
Маңдайымнан сипап кет!
Жетімдігі құрысын,
Ішім тола жанған өрт*.

12. ҚЫЗДЫҢ ЖОҚТАУЫ

(Қырғызда қыздардың қошогы)

Кередегі ышқындай
Кепінді айтамын!
Кеп сөйлесіп келгенде,
Ептігіңді айтамын!

Тоғайдағы қорыстай
Қызылыңды айтамын!
Суға өскен шыбықтай,
Ұзыныңды айтамын!

Қабакта бардүр, қыздар-ай,
Қара баршын ұясы.

---

* Бұдабай ақын шығарған. Түркістан жағынікі. Әйекенің руы – Шұбыртпалы. А.Б.

Қақырда бардүр, қыздар-ай,
Кескен тастың қиясы.

Айда менің ақ нарым,
Шашы қысқа тұл нарым.
Қоқандықта шілгірім,
Қожа тіккен мәбірім.

Мергеленде басарым,
Барса құмар жасарым.
Айда менің ақ нарым,
Шашы қысқа тұл нарым,
Құлпұсы күш мүшүрүм
Шашы қысқа тұл нарым*.

13. ӘБЖАН

(Қыздың күйеуін жоқтағаны)

Өлім менің ойбайым,
Істі салған Құдайым.
Қара бір шашым жаяйын!
Жаяйын да жияайын!

Қыналы бармақ, жез тырнақ,
Күнде қанға бояйын.
Албыраған ақша бет,
Сүйегіне таяйын!

Моймылдаған қара көз,
Жаспенен оны ояйын!
Алшаңдап жүрген жас төрем,
Орныға кімді қояйын!

---

* В.В. Радловтан

Орқаш та орқаш, орқаш тау,
Бауыры толған көк бастау.
Топ ішінде қиын да екен
Жалғыз енді сөз бастау.

Бастамасқа шарам не?
Басыма салған қарам не?
Мен жыламай кім жылар?
Бетімдегі жарам не?

Боғастың бойын өрт алды,
Жүректің басын дерт алды.
Он жеті жасар Әбжан
Қорасан деген дерт алды!

Асыл да гауһар болатым!
Ұшайын десем – қанатым!
Әкекем қосқан қосақтан
Айырды Жаппар Құдайым!

Алты атанға жүк арттым,
Ала арқанмен бек тарттым.
Алдынан жүрмес әкекем,
Құшақтап тұрып сөз қаттым!

Арғымақ үйірін сағынса,
Артқы аяғын қағынар.
Алғанын бейбақ сағынса,
Қаннан ендік жағынар!*

---

* В.В. Радловтан. Тарбағатай Шығыс аймағындағы найман шығарған.

14. БАЛҚЫН ҚЫЗДЫҢ ЖОҚТАУЫ

(Шешесінің жоқтағаны)

Ақ ешкі келе жатыр лағына,
Сүт берген үрпегінен шырағына.
Қосылып, кел, екеуміз зарланайық,
Алданың тиер ме екен құлағына?!

Тапқаны ешкінің екі лақ,
Біреуі лағының салпаң құлақ.
Ақ ешкі, жерге қара, көдеңді же,
Табарсың, есен болсаң, тағы лақ.

Ақ ешкі, сен де мұңды, мен де мұңды,
Жаратты бір жаратқан бесеу сұмды.
Ақ ешкі, жерге қара, көдеңді же,
Құдайым берер ме екен бізге тұяқ?!

Бойынан Досыкенің ел өтеді,
Шапаннан жалаң қабат жел өтеді.
Сығыр-ай! Мен зарламай, кім зарласын?
Балқынның енді маған күні өтеді.

Досыкенің бауыры жалғыз там-ды.
Аямай бар Құдай жалғызды алды.
Елу беске келгенде сұмырай бетің,
Жалғызынан айырылып, аңырап қалды*.

---

* В.В. Радловтан

15. БАЙЖІГІТ МҰРАТ

(Қатыны жоқтаған)

Бесмеллә сөзден бастайын,
Асығыс айтып саспайын!
Бұлаңдап жүрген бағланым,
Қысқа болды-ау өмірің
Аяққа құйған астайын!
Құдай қосқан қосағың
Зарлап қалды жастайын!
Бес атаның баласы.
Мына бір сөзге қарашы,
Сенген жақсың кеткен соң,
Кімге сеніп жүрсіндер?
Алыстап бара жатыр ғой
Ағайынның арасы.
Артықша туған арыстаным,
Мақшарда біткей жарасы.

Өуедегі жұлдызым,
Су ішінде құндызым,
Ай қасында Шолпаным,
Хан қасында сұлтаным,
Суытып қойған тұлпарым,
Тұғырдағы сұңқарым,
Ақ бөкендей дыр далым
Қазине киген жорғалым!.
Төрге шықса төбедей,
Төбеге шықса төредей,
Сарғая кеп шақырсам,
Келер ме екен қормалым?!

Тарбағатай, Алатау
Асуындай бел еді,

Көз жеткісіз дариядай
Айдыны терең, мол еді.
Садаққа салған саржа оқ
Жебесіндей ер еді.
Садаққа салған саржа сым
Тартпай да шаппай бүлінді!
Жаумай да шашпай, жараңдар,
Басыма тұман ілінді!

Бір мен емес жылаған,
Қадірің жұртқа білінді.
Бес Байыстың баласы,
Тағы мына бір сөзге қарашы:

Қос қалқан қалды артыңда,
Көзіңнің ағы мен қарасы.
Нағашың сенің Шаянбай,
Қайын атаң аты Баянбай,
Бес атаның қамқоры,
Өзің сапар шеккен соң
Жұртыңа тықыр таянды-ай!

Аңырап қалды артыңда
Таңдап алған зайыбың,
Байжігіттің ішінде
Баянбай еді қайының.
Алтыннан ер боятып.
Жібектен таққан айылын.
Жылаудан, жұртым, пайда жоқ,
Артының берсін қайырын.

Бас, бас өлім, бас өлім!
Бәрін де алған осы өлім!
Арғын, найман жиылса,

Суырыла шыққан көсемім!
Жыладың деп сөкпеңдер,
Қанеки, менің есенім?!*

16. ЫСМАЙЫЛ ХАН

(Ханымы Күнжанның жоқтағаны)

Бесмеллә деп бастайын,
Асылық сөзді қоспайын.
Құдай бір басқа салған соң,
Ерегісіп, саспайын,
Жылайды деп сөкпеңіз,
Әлем білген ерімді
Жоқтаусыз қайтіп тастайын?!
Мен жыламай, қайтейін?
Отыз жастың ішінде
Жесір де қалдым жастайын!
Кешегі менің көкжалым
Әруақ қонған жасынан,
Мың сан кісі жау келсе,
Жолдасын бермес қасынан.
Қарамандай хан еді.
Ақылды туған асылдан,
Асылдығының белгісі –
Орын алған бабасы
Қазіреттің қасынан.
Арғымақ тұлпар жайлаған,
Ақ сұңқар салып, байлаған.
Мың сан кісі жау келсе,
Алдына салып айдаған.

---

* Мұрат – Тарбағатайдағы найман. Елі – Шілікті. Өлгелі 60–70 жыл болған.
Қыр баласы.

Айтқаны қата болмаған.
Атының басын бұрмаған.
Айбынын көрген жау
Алдында қарсы тұрмаған.
Арманда өткен шырағым,
Жеңіл де болсын сұрағың.
Әулие, пірлер медет қып,
Бейіште болсын тұрағың.
Толы бір топқа кіргенде,
Шоқтығы шығып сөйлеген,
Әділдігі сонша еді –
Адамзаттың баласын
Өз ұлындай көздеген.
Ер құнына даулы боп,
Екіұдай боп ел сасса,
Жақсы сөзбен жөндеген.
Өз ақылы болмаса,
Бөтен сөзге көнбеген.
Науқастанып келгенде,
Жұрт сарылып тіледі,
Тілегін Жаппар бермеген,
Көзінің жасын көрмеген.
Бізден бұрын өтіпті
Жүз жиырма төрт мың пайғамбар,
Отыз үш мың патшалар.
Оларда бар ма өлмеген?
Уа, дариға! Көнерміз,
Құдіреттің ісіне
Пендесі бар ма көнбеген?!
Гауһардан соққан, ел-жұртым,
Қанатым менің қайырылды.
Жүрегіме дақ түсіп,
Жасық пышақтай майрылды.
Асылзада сұңқарым,

Өлгеніңді есітіп,
Адамзат бәрі қайғырды.
Тағдырды Құдай тез беріп,
Отыз жасқа келгенде,
Айбатымнан айырды.
Қаһарына мінгенде,
Шын ашуы келгенде,
Тілмаш құрлы көрмеген
Дуан басы майырды.
Не қылса да еркі бар
Құдіреті үлкен Жаратқан.
Қадамың тайды, шырағым,
Сүйіп мінген қара аттан.
Тағдырды Құдай тез беріп,
Ел сорына кез келіп,
Айрылдым, жұртым, қарақтан!
Мырзалығы сонша еді –
Ғаріп менен қасірге
Барлық малын таратқан,
Енді мұндай жан тумас
Бөкей, Тәуке, Барақтан.
Тумай сөзге ілініп,
Ақ патшаға білініп,
Жастайында шен алған,
Ипалын келген санаттан.
Ақылменен ел алған,
Басшыға халқы сайлаған.
Ешкімге сөзін бермеген,
Дұшпаннан қорлық көрмеген.
Жасынан-ақ әруағы
Күннен-күнге өрлеген.
Замана жаман күнінде
Азғана күн жүрмеді.
Ырысы қайтқан жұртының

Көзінің жасын көрмеді.
Кешегі менің бекзатым
Бесінде мектеп оқыған.
Алтыда ақыл тоқыған.
Жетісіне келгенде,
Жетпіс жерден дін сұрап,
Құдықтай көзін шұқыған.
Сегізіне келгенде,
Сергердіпге бас болған.
Тоғызына келгенде,
Толған айдай балқыған.
Тоғыздан онға келген соң,
Дәулеті көлдей шалқыған.
Он біріне келгенде,
Ақылы асты халқынан.
Он екіге келгенде,
Құрбы өтпеді нарқынан.
Жиырмадан өткен соң,
Енді отызға жеткен соң,
Салиқалы би болды.
Миуасы алтын шынарым!
Шынардай ағаш түбінен
Құдіретсіз сынар ма?
Халық иесі тұрмады,
Жоқтамай көңілім тынар ма?
Пайғамбар сынды нұрынды
Көруге жұртың құмар-ды.
Жайнап та жүрген бекзатым,
Су сепкендей басылды.
Алдыңнан Құдай жарылқап,
Бейіштің есігі ашылғай!
Періштелер жолдас боп,
Қор қыздары қосылғай!
Қоры ғылман қызмет қып,

Түрлі нығмет шашылғай!
Келбетіңді қайтейін
Гауһар, жақұт тасындай!
Күнәйіңді кешсін деп,
Ысқат беріп оқыттым
Отыздағы жасыңды-ай!
Кімге тастап кеттіңіз
Қара, Әйтімбет елінді?!
Дүниеден еркем өткен соң,
Қусырды жаман белімді.
Құдайдың өзі суалтты
Айдай шалқар көлімді.
Бұл барғаннан келмесең,
Бейіш барсаң, орын ал.
Қордың қызы жолықса,
Бірін көр де, бірін ал;
Артыңда қалған ел-жұртың,
Бала-шаға ойыңа ал.
Ұмытпай ойға алсаңыз,
Қияметте жолығар.
Бесмеллә деп сөз айтқан
Шырағымда иман бар.
Сұм дүние, сағым боларсың,
Баршаны жалмап тынарың.
Жылтырайсың сыртыңнан,
Өртенген ішің шынарың!
Абайлатпай адамға
Ақыр бір күн құларсың;
Кешегі кеткен арыстан,
Қайткенде естен шығарсың?!
Сөзімнің басы бесмеллә,
Бесмелләсіз іс қылма,
Құдірет салды-ау құрығын
Айдынды туған арыстанға.

Керуен көшсе – жол қалар,
Өткен дәурен соң қалар.
Қанаты сынса сұңқардың,
Қайраты болмас қарға алар.
Қапасы қатты дүние-ай!
Көзімнің жасы сорғалар!
Сұм дүние-ай, құзыр көшесін,
Өткіздің ердің нешесін.
Бес күндей қызық көрсетіп,
Аларсың ақыр есесін.
Біреудің алып баласын.
Жылатып қойдың шешесін.
Жетім қылдың жасында,
Біреудің алып әкесін.
Тыңдаңыздар, жақсылар,
Әуел сөздің басынан,
Өлім жақын адамның
Көзі менен қасынан.
Ешкім жақын болған жоқ
Ол Мұқамбет достынан.
Сол ерді де зарлатқан,
Жалғызын алып жасынан.
Ойласаңдар, ағайын,
Жаман іс бар ма осыдан?!
Мұң тыңдаған, ағайын,
Мұңымды айтып шағайын.
Кешегі жүрген арыстанды
Қай жақтан іздеп табайын?
Әуелі Құдай, бесмеллә,
Жад етейін Рахыман!
Біздей зарлап өткен жоқ
Бұрынғыда неше жан?!
Неше бек өткен, неше хан,
Бұрынғы өткен пайғамбар,

Бәрі өлімге болды тән.
Бар кісіге жарасар
Өлімге де қылған сән.
Күні-түні зарланып,
Қарлығып тұр біздің ән.
Жапырағы алтын шынарым,
Жалын тимей сынар ма?
Оңмен аққан дәрия.
Теріс айналдып тынар ма?
Асылмаған жан бар ма?
Кешегі алтын шынарға?
Дабысына асық боп
Кім келмеген бұларға?
Алдырдым, халқым, қайтейін,
Алтын сапты найзамды!
Жер ошақтай тесік жер
Жұтып салды дәриямды.
Өзім деген кісіге
Қылушы еді қайратты.
Қысылған жерде жол тауып,
Тигіздің халыққа пайданды.
Жұрт сандалып сасқанда,
Табушы едің қайланды.
Жайнап шықтың жасыңнан
Сексеуілдің шоғындай,
Түскен жерін ұсатқан
Зеңбіректің оғындай.
Талғамай шапқан жүйрігім,
Ашың менен тоғыңды-ай.
Айрылдың, халқым, нарыңнан,
Көтерген ауыр қомыңды-ай!
Қайырға шалқар көл еді,
Дұшпанға асқар бел еді.
Қай теңдікке, ағайын,

Жеткізбей кетті қолыңды-ай?!
Сая салған адамға
Шынардан шыққан бұтақтай.
Айтқан сөзім мәнілі
Ғалымдар жазған кітаптай.
Табынан озған датқалар,
Таққа мінген патшалар
Таңылмай қалмас табытқа.
Жатқызбас кімді бұл тақтай?!
Қазан соғып құлатты-ау
Халқымның биік қаласын.
Біреудің алып баласын,
Жылатып қойдың анасын.
Ойлап тұрсаң, сұм өлім
Кімдердің тұтпас жағасын?*

17. ЕРТОРЫ

Аузыңа сусын бере алмай,
Басыңа жастық қоя алмай,
Ақ дидарың көре алмай,
Қапыда кеткен, дүние-ай!

Серкесіз қойдай ұйлығып,
Кең дүниеміз болды тар!
Естен қалмас сұм қайғы,
Заһар болды татқан нәр!

* Барақ – Бөкей – Тәуке – Арыстанбек Ысмайыл хан. Майыр – жаңа зақуннен (1868-інші жылғы зақуннен) бұрынғы аға сұлтан заманында окружной приказда, осы күнгі прокурордай, орыс төре. Майырлар қасқырдай жегіш, тікендей тигіш, елге аурудай апат болған. Бір майыр қазақтың қатынын басып, Ысмайыл хан со майырды қуып, Сібір айдатқан. Соның қатыны алдап қонаққа шақырып, Ысмайыл ханға мішиек-у беріп, сонан ер 1867-інші жылы өлген. Күнжан Түркістанда Жолбарыс ханның нәсілінен. Шынар, сексеуіл деп жырлағаны сонан. Ысмайыл хан бейіті Қарқаралы – Семей жолында, Талды өзен бойында, 40 шақырым Қарқаралыдан бекет жанында. Қ.б.

Жатқан жерің айтайын:
Бабалы тау оң жағы,
Айыр кезең бауыры.

Он жеті кісі жөнелді,
Жеті кісі, сегіз ат
Жатқанын жайрап көріпті.

Көкорай шалғын сайдағы,
Бір жерге сүйек жия алмай,
Кәріп жанын қия алмай,
Уйазнай, судия,
Лекір келді сойғалы.

Кәпірдің союына болмады,
Шерменде болған сегізді
Бір жолға Құдай қорғады.

Сары алтыннан салмақтым,
Патша ұлындай ардақтым,
Екі кісі бас қосса,
Бір кісідей әруақтым.

Құдіреті күшті Құдай-ай!
Жас басымнан зарлаттың.
Кәпірге берсін бұ күнді
Біздей де болған бейбақты.

Бабалы деген құрғыр тау
Жын мен сайтан ұясы,
Тауындай болды ғой Қаптың
Аршындай бойлы алғаным!

Марқа қозы сықылды,
Құрбыластан бағланым!
Көтермеске лаж жоқ
Алланың басқа салғанын.

Арғы атамыз би өткен,
Ел тентегін түзеткен.
Арыстандай атекем,
Атекем, сіздей кім өткен?!

Бір жосын ел Амантай,
Бәріне үлгі көрсеткен.
Суық сөз келсе, тұрушы ең
Дұшпанға қарай бір шеттен.

Дәулеті, табы аз ауыл
Ақылымен күнелткен.
Үйде де жатып өлмедің,
Тағдыр жетіп бір дерттен.

Біздің елдің жылқысы
Жау алдынан шықпайды.
Былтыр менен биыл-ды
Жеті кісі қосшы алып,
Атекем құды қиырды.
Мына жауың күшті деп,
Шошынып тізгін жияр ма?
Қарусыз қор боп өлді ғой,
Кінә да қойма бұларға.

Жас бейбак, о қалай деп
Досым келер жылауға.
Дұшпаным келер сынауға.
Адыра қалғыр қара тал
Жарамады ұруға.

Сынаған дұшпан сынасын,
Азаматы сондай құласын!
Сұрағаным жоқ еді,
Біздей де болып жыласын!

Атекем елдің туындай,
Тазалығы көңілінің
Шарабан кәусар суындай.
Жайдары жайсаң мінезі
Ұжмақта қор қызындай.

Қасында бірге баласы
Сары алтынның буындай,
Асынса белге жарасқан
Асыл пышақ қынында-ай!

Бірі қағып, бірі ілген
Аждаһаның тіліндей.
Қарысқан сөзге қайраттым,
Хандардың ескі ұлындай!
Қажымайтын қарағым.
Бұрынғының біріндей.
Айтып, айтпай немене,
Өтіп те кетті көрінбей.

Ақ мақтадай майдары,
Қызыл гүлдей жайнады,
Алдынан өтпес үлкеннің
Қарсы отырып зарладым.
Күпірлік сөзім бар ма, жұрт?
Риза болып тұрамыз,
Алланың басқа салғанын*.

* 1880-інші жылы Ерторы бас болып, жау алған жылқысын қуып, со жаудан сегіз кісі өлген. Айыркөзек Түндік өзенінің бойы. Бошан (Қаздауысты Қазыбек) жері. Ерторы – арғын ішіндегі аз ауыл, бір-ақ болыс Айғыржал елі Бура, найман. Ертіс бойында Семиар – Кіпитан қаласына қарама-қарсы Ерторы елінің жайы. Жоқтаған Ерторының екі келіні. Қ.б.

18. ЖОЛДЫБАЙ

Әкекем менің арманда,
Жалғыз жылар жалғанда.
Бармас па едім басыңа,
Халқың жиылып барғанда?!
Со жерім жалған болады
Тұяқсыз артың қалғанда.
Тұяқ та болар балаң жоқ,
Өтіп кетті дүние боқ.
Қыс қыстауың бос қалды,
Әкекем менің қона алмай.
Сегізім өлді бір жолда,
Аттанған жолың оңалмай.
Жесір қатын, жетім қыз
Бір үйде жатыр қайғы жеп.
Арғын, найман ішінде
Есітпедің мұндай кеп.
Жаумен соғыс салғанда,
Ел-жұртың болды арманда.
Кек алар деп ойладың
Амантайдың көп елі,
Артыңда бай боп қалғанда,
Қырғынды қойдай көрмеді.
Жетім менен жесірге
Ақыл тауып бермеді.
Қойын бағып құлдықтап,
Жәуетейдің жандары
Кемеліне келмеді*.

---

* Жолдыбай – Ерторының жолдасы. Амантай-Жәуетей – екеуінің рулары. Әкесін жоқтаған жалғыз қызы Гүл-Жәмила. Қ.б.

19. ЕСМАҒАМБЕТ*(Қатынының жоқтағаны)*

Бесмеллә сөздің басына,
Ағайын келді қасыма.
Бір күнгідей болмаған
Дүние деген осы ма?!
Көңілден қайғы босатсам,
Келер ме көздің жасына?
Жыламай нағып шыдайын
Кешегі өткен асылға?!
Асылым түсті қолымнан,
Қанатым сынды оңымнан.
Құдай қосқан жайсаңым
Адастырды жолымнан.
Отыз төртке келгенде
Ұядан ұшты алғаным,
Дүниенің білдім жалғанын.
Мезгілсіз келді кезегім,
Қызығыңа қанбадым.
Кәлам шәріп хат оқып,
Ісләм жолын аңдадың.
Жантәсілім болғанша
Ақылыңнан таңбадың.
Сонда біліп, ойладың
Құданың назар салғанын,
Амандаспақ сол күні
Көңілде болды арманың.
Амандастың жұртыңмен,
Бұйрығы деп Алланың.
Иманыңды құрметтеп,
Періште келсін хабарға.
Артыңда қалған бір нашар

Іздегенмен табар ма?
Кешегі сөнген шамшырақ
Орнына қайтып жанар ма?
Дәуірлеп ұшқан бала құс
Тұғырға қайтіп қонар ма?
Дүние дәулет болса да,
Алғанымның тұсындай,
Енді дәурен болар ма?*

20. ЕРҒАЗЫ

(Қатынының жоқтағаны)

Жылады деп қалайша,
Сөге көрме, жамағат.
Алты ай жүрген жолынан
Келіп еді саламат,
Көрсетерін Құданың
Білмеді ме ғаламат?
Сабыр тұтып отырып,
Таба алмады рахат.
Сапарланып аттанды
Ырғыз деген қалаға,
Барып пошта саларға,
Не жақсылық, жамандық,
Бір хабарын аларға.
Бастан шыққан жол ма екен,
Тура келген ажалға?
Қайырылмастай күн бе екен,
Қатын менен балаға?
Қорғасындай дерт пе екен,
Көңілдегі санаға?

---

* Қарпық ақын шығарған.

Жолықпастай мерт пе екен,
Елдегі кіші, ағаға?
Отырған жақсы, хабар ал,
Біз ғаріптің қалынан.
Өрттей қайнап жанамын
Іште дертім барынан.
Жесір қатын, жас бала
Адасты құба нарынан.
Ғаріпшілік күн болды,
Сұңқарлар ұшып қалыңнан.
Ордалы құлан түйсініп,
Болды ма таяр тағынан?
Мен бишара зар еткен
Айырылып сәулет бағымнан.
Қырық бір жаста қиылтып,
Оздырмай шағынан.
Тарқатайын шерімді,
Рұқсат болса қауымнан.
Сымбаты сұлу, сәулеттім!
Кезегі жетті нәубеттің.
Өлі менен тірінің
Арасында міндеттің.
Адастырып ақылдан,
Жас баланы сеңделттің.
Тағдыр да жазса Құдайым,
Табылмаған дауасы,
Аты шықан үш бектің
Тасып еді қанасы.
Дұшпаны сай тең болып,
Орыс, қазақ баласы,
Базынадан басталған
Нақақ еді жаласы.
Кемшілікке шыдамай,
Ұзады істің арасы,

Табылмады әкімнен
Әділдіктің сарасы.
Қоспады ма жақсы Алла,
Ашылмады істің расы.
Өткен күзден бер қарай
Қисайып еді жағасы,
Үкімет пен пенде ғып,
Облыс Торғай қаласы.
Тасқа тиіп, мұқады
Арғымақтың тағасы.
Бұлы қымбат манатым,
Мүлиендік бағасы.
Ұстаудан шығып келген соң,
Артықша болды қапасы.
Белін шешіп жатпады,
Жалғанның болмай опасы.
Решение жасалып,
Істің болды шатасы,
Есінен кетпей, аһ ұрды
Туысқан, туған ағасы.
Құлағандай көрінді
Жел жағының панасы.
Арала деп қалқылды
Шешкен екен Алласы
Жазуынан артылып,
Қайда барар пендесі?*

---

* Қарпық ақын шығарған. Ерғазы – Ахметтің әкесі Байтұрсынмен бір туысқан. Байтұрсын Торғайдың оязын сабап ұсталып, Сібірге айдалған. Сонда Ерғазы сол іспен жүріп қайтыс болған. Бұ 1883-інші жылы болған. Қ.б.

21. ӘБДІРАХМАН

Талаптың мініп тұлпарын,
Тас қияға өрледің.
Бір ғылым еді іңкәрің,
Өр қиынға сермедің.

Көзіңді салдың тұрғыға,
Бейнетін қиын көрмедің.
Бір оқыған құрбыға
Бас бәйгені бермедің.

Бала болдың, жас болдың,
Жалғандыққа ермедің.
Төре болдың, бас болдың,
Көкірегінді кермедің.

Ел ішіне сау келсең,
Тағылым айтпас ер ме едің.
Жол көрсетіп сонда өлсең,
Арманым бар дер ме едім.

Іздеп табар жалғаннан
Бала берген бәндә едім.
Бәндә өлмейді арманнан,
Мінеки, мен де өлмедім.

* * *

Кешегі өткен ер Әбіш
Елден бір асқан ерек-ті.
Жүрегі жылы, бой құрыш,
Туысы жаннан бөлек-ті.

Өнері оның жұрт асқан,
Ғылымға көңілі зерек-ті.
Аямаған ғаріптен
Қолдан келген көмекті.

Кісіге сідет жүктетпей,
Еңбегін тапқан жүректі.
Біреудің қылған қарызын
Айтқызбай артық төлепті.

Боямасыз ақ көңіл,
Кірлетпей кетті жүректі.
Ойламаған өлімнен,
Жасқанамын демепті.
Тағдырға тәбділ бола ма?
Сабыр қылсақ керек-ті.

* * *

Жайнаған туың жығылмай,
Жасқанып жаудан тығылмай,
Жасаулы жаудан бұрылмай,
Жаужүрек жомарт құбылмай,
Жақсы өмірің бұзылмай,
Жас қуатың тұра алмай,
Жалын жүрек суалмай,
Жан біткеннен түңілмей,
Жағалай жайлау дәулетің
Жасыл шөбі қуармай,
Жарқырап жатқан өзенің
Жайдақ тартып суалмай.

Жайдары жүзің жазылмай,
Жайдақтап қашып сабылмай,
Жан біткенге жалынбай,
Жақсы өліпсің, япырмай!*

---

* Әбдірахман – Түменде екінші басқыш мектепті бітіріп, ескі Петерборда зеңбірек қолданатын әскер бастықтары оқитын мектепті бітіріп, әскер бастығы болып Алматыда қызметте жүргенде, 1895 жылы 27 жасында өлген. Ақын Абай баласы Әбішті жоқтаған. Қ.б.

22. ОРМАМБЕТ

Бесмеллә деп бастайын,
Медет тілеп Алладан.
Қабыл Хақтан болғанда,
Мінәжат дұға пендеден.
Қазіретті Хаққа айтамыз
Сансыз пайымды санадан.
Салауат, төрт Жаппардың
Абзал туған пайғамбар
Екі дүние панадан.
Асыл ләулат асхабқа,
Өлік-тірік мүмінге,
Қайыр дұға қылыңыз!

Жиылған көп халайық,
Қалмасын мөр арадан.
Алпыс екі әдетпен
Артылып сөз сөйледік,
Қайғы асқан соң шарадан.
Бұйырмаңыз айыпқа,
Сөз тыңдаған жамағат,
Не насихат шығады
Біз сықылды баладан?
Рұқсат қыл, әлеумет,
Аз сөйлейін назымды.

Қаһары қатты қыс қылды,
Жасаған Алла жазымды.
Көңілдің гүлін сындырып,
Лашын құсқа алдырып
Көлде үйрек, қазымды.
Қазан желі қатты ұрып,
Мезгілсіз, халқым, қуратты

Көкорай шалғын сазымды.
Шариғаттан аспайын,
Біраз сөйлеп тастайын
Марқұмда шайы базымды.

Қасымжан өтті дүниеден
Алдыңғы жылы сәуірде.
Бір сырбаз сондай болар-ақ,
Өкінсе пенде тәуірге.

Әкемізден айрылдық,
Қайғы-қасірет қосылды-ау,
Басылмай жүрген әуірге.
Сегіз ұлдың кенжесі,
Бір Құдайдың пендесі,
Меруерт тастың сынығы.
Шап шараптың тұнығы,
Мұсажаннан айрылып,
Үйде жұмыс тәуір ме?!

Бергеніне шүкірлік,
Алғанына сабырлық,
Тапсырдық істі Тәңірге!
Он сегіз мың ғаламда
Мақлұқ жоқ өлмейтін,
Өлшеулі өмір біткен соң,
Аманатын бермейтін.
Со нәубет бізге болып,
Еңбекті болдық еңірейтін.

Басты салдық базарға,
Бақшада қызыл гүл едік
Босқа отырып терлейтін.
Оның үшін сарғайтты

Әкесі мен қос мырза
Базарға кетіп келмейтін.

Үлкені аңның құлан-ды,
Көтермес о да екі оқты.
Арғымақтан айрылды.
Іздеп жүріп бір жоқты.
Сөндірер кім қалды.
Ыршып түскен бұ шоқты?

Оның үшін, әлеумет,
Үлкен үйде тұрмады.
Көрпелдес кенже бір тоқты.

Қасым, Мұса, әкеміз
Дертіне опа қылмаған.
Қайтеміз жинап бұ боқты?

Сөз бастайын атадан,
Бұйырмаңыз айыпқа.
Тіл сүрінсе қападан,
Ақыл азып, ой кейіп,
Көкіректе қайғы татадан.

Қаракесек ішінде
Аз Тобықты жүріппіз,
Затымыз таза шатадан.
Зат нәсілін сөйлейін
Осы отырған әлеумет,
Тастамаңыз батадан.

Қарекем айтқан халқына
Ықтимал деп Арқаны
Орыс келсе алуға.
Сонан соң көштік Шыңғыстан,

Жиделі-Байсын баруға.
Құбылаға бас тарттық,
Ағайынға көп айттық,
Кісі қайда тануға?

Қалың елден өте алмай,
Жауынгершілік жете алмай,
Себеп болды Наданға
Мұнда тұрып қалуға.
Аз ауыл мұнда жүріпті,
Жеті момын бір ауыл
Қажет болып қамданды
Сөзді өзіне салуға.

Қанжығалы, Тобықты
Қатар туған Момыннан,
Сарыжетім, Шақшақ боп,
Бәсентиін соңынан.
Атығайда Қарауыл.
Онан артық қай ауыл?
Жаратылған оңынан
Жеті Момын бір ауыл.
Белгілі бекзат би шыққан
Әрбірінің соңынан.

Арғын ата қалтарыс,
Ішінде көп бұлтарыс.
Момыннан артық бірі жоқ,
Айтылмай егер қалмаса,
Жоқтаушының жоғынан?
Дүниенің сөзі бір бөлек,
Айтып-айтпай не керек,
Әлем асқан маңғаздар
Қалмады-ау қаза оғынан.

Шақшақтан шыққан Жәнібек
Қазақ ақылын ұлғайтқан.
Қараменде бабамыз
Үш жүзге өрнек үлгі айтқан.
Қанжығалы Бөгенбай,
Ханға бермей тізгінін,
Өз теңімен қол тартқан.
Атығайлы Зілғара,
Бәсентиін Қазанқап
Ақ патшаға сыр айтқан.
Тобықтыда Құнанбай,
Бәрінің туы қып қойыпты!
Қалеті бар ма сөзімнің,
Әлеуметтер, бұл айтқан?

Қаракесек қадірлеп,
Ағайын қылды заманнан.
Ақсақ, Қалдау, Манас боп
Таралады Наданнан.

Сармантай, Жантас, Байжомарт
Кем болмаған адамнан.
Елу жылда – ел жаңа,
Жүз жылда қалмас қазаннан.
Сап қасқадан айрылды,
Суырарға кім қалды,
Қадалса тікен табаннан?!
Құнары қанша болады,
Топырыш түйе тобышақ
Қойға да жетпес шабаннан.

Қазық болған халқына
Қалдау абыз бабамыз.
Ақтабан шұбырынды болғанда,

Жиылмаған сабамыз.
Немересі Қарекем –
Хан Абылайдың жарғышы,
Билікке оны табамыз.
Бір белгілі Бегімбет,
Қожамқұл туды құт болып,
Аш-арықты сақтауға
Әзелден келді шамамыз.
Дербісалы жайсаң атанған,
Арқатай оққа ұшқанда,
Алып шығып сүйегін,
Хан Абылайдан бата алған,
О да біздің бабамыз.

Балтабай, Қарпық, Белгібай
Қажырлы туған ерлік сай.
Жауға елін бермеген,
Адамнан қорлық көрмеген,
Олардың болсын жаны жай.

Ақсақ пенен Қалдауды
Ақылменен меңгерген,
Аз бенен көпті теңгерген,
Құрама жиып, ел қылған,
Құрақ жиып күнелткен.
Менменсіген ерлерді
Алдына қойдай өңгерткен,
Байжомарт деп ел айтқан,
Қайран да үлкен әкем-ай!
Өз атамның тақырыбын
Аз сөйлейін, әлеумет.
Өлшеулі күн біткен соң,
Жан денеге аманат.
Қазақтың өріп марданы,

Үндемей қалса жаманат.
Қос бүйірімнен оқ тиіп,
Лаж таппай ыңырандым,
Қайғы батты қабағат.

Белде жатқан белгілі
Бес Бөшеннің баласы,
Ортадан орын алыпты
Майғы менен Танасы.
Тобықты, Керей, Төлеңгіт,
Көл Балқаштың жағасы,
Әр ауылда бар шығар
Жігіттердің ағасы.
Әкекем өтті-ау дүниеден,
Ақылға диқан данасы!
Ала болған жұмысты
Ебін тауып бітірген.

Оның үшін, әлеумет,
Алдына келіп табысқан
Әр ауылдың аласы.
Қаракесек қадірлеп,
Қалдырмады қадірден,
Ақылдының сарасы.
Орыс, ноғай, сарт, қазақ
Орын берді төрінен,
Қарқаралы қаласы.
Жанатта жайын қылсын деп,
Қайыр дұға қылыңыз,
Мұсылманның баласы.
Он екі ояз бас қосып,
Бір жерде сиез болғанда
Топбасыға қосылған.
Жаннан асқан Жалменде

Жан дәулеті алдында
Бір ауыз сөзбен тосылған.
Шотайда сиез болғанда,
Қуандықтың бір құты
Қангелдіұлы Берленді
Алдырған соң ақылын,
Қайла таппай қысылған.
Шарифаттан аспайын,
Өтірік мақтан қоспайын.
Қайыр дұға қылыңыз,
Жиылған көп мұсылман!
Абзал туған әкекем!
Екі болыс Наданның
Арасынан туыпты,
Ақсақ пенен Қалдаудың
Ырысына туыпты.
Қарекем туын қатты ұстап,
Игіліктің жолын қуыпты.
Жат жұртқа жан қоймас,
Халықтың қисық жұмысын
Мінезбенен жуыпты.
Белгілі жау келгенде,
Күн бұрын алдын буыпты.
Ақыретін, Алда, оңғар,
Әкеме дұға қылмаған
Жалғаннан көңілім суыпты.
Халқыма Шолпан, құт болып,
Өмірінше бейкүнә қаріп-қасарға
Қастық қылып тимеген,
Қара тастай жуанды
Қамыр қылып илеген.
Жан-жағына жау келсе,
Қайғы қабақ түймеген.
Қынабы жоқ қылыштай,

Екі жүзді құрыштай,
Қаһарлы қарын көрсетіп,
Дұшпанына сөйлеген.
Ақылменен тәрбиелеп,
Ақымақты би қылған,
Қарасы жоқ куларды
Қатардағы үй қылған.
Ауырсынбай мың пұтты,
Өрге қарай сүйреген.
Қаратал, Саға – екі өзен
Қайратпен алған қонысы.
Жайлауға барса бостандық
Тәмам таудың сонысы.
Алдына қарсы шықпаған,
Жүзін көрсе, ықтаған,
Ақсақал деп сыйлаған
Тамам елдің болысы.

Құданың берген шағында,
Басына қонған бағында,
Жұмысың қисық демеген
Бір дуанның орысы.
Қырғыздан шыққан манаптай,
Қажет емес дүниенің
Ортасы мен толысы.
Қаңтардағы аяздай
Жаудыратпай қоймаған,
Егер тисе дұшпанға
Ашуының долысы.
Қисығы мақұл болып,
Қызыр бабам қолдаған.
Қырысынан сескеніп,
Бетіне шыбын қонбаған.
Қыран бүркіт секілді

Шарыққа шығып тоңбаған.
Өнеріне сенімді,
Өзінің көңілі болмаса,
Ояз айтса, болмаған.

Ит жүгіртіп, құс салған,
Аңға да қылған саятты.
Лашын, сұңқар, ақ тұйғын
Қолынан жеп тоятты,
Киік, құлан, үйрек, қаз.
Жел жетпеген жүйріктің
Сауырын қанға боятты.
Шыдай алмай ерлікпен,
Құмарланып серілікпен,
Сөйтіп те көңіл жұбатты.

Тұлпар мініп, ту ұстап,
Кетпеді ат кермеден.
Топшақ жайлап өмірінде,
Тобыршыққа мінбеген.
Қысы-жазы шаңқылдап,
Кетпеді қыран іргеден.
Берденкелері мойнында,
Қылқымас қылыш жанында,
Құралсыз құры жүрмеген.
Құданың берген шағында,
Қиып түсті қылышты
Қырық қадамнан сермеген.
Ерлігінде есеп жоқ,
Жүз кісі жау келсе де,
Бір кісідей көрмеген.
Тәуекел деп Тәңірге,
Ажалың тұр десе де,
Өрге қарай өрлеген.
Қалың топқа жол бастап,

Береке боп ел бастап,
Кісі артына ермеген.
Ағайынды қадірлеп,
Алаштан бетер сыйлаған,
Бас-басына бек қойып
Бәріне нөкер жинаған.
Паналады саясын
Қаріп-қасер, бұралқы,
Ауыл жұртқа сыймаған.
Анадан артық мейірман,
Келін-кепшік, ұл-қызын
Сүйікті қылып, қимаған.
Үлкен аға, кіші іні
Көзінің жасын тыймаған.
Қысы-жазы жүйрікті
Кермеде байлап сақтаған.
Сақып қыран мінезді,
Найзасын жауға саптаған.
Белгілі бидің тұқымы
Беглігін де сақтаған.
Оязына сенімді,
Ояз айтса, болмаған,
Не дегені қабыл боп,
Дүниеден көңіл қалмаған.
Балаларын бас қылып,
Ертерек бұрын тоқтаған.
Осылай шығар расы,
Шариғатқа сыяр ма,
Өтірік мақтап жоқтаған?
Көңіл сүйген досына
Мінезі жұмсақ мақтадан.
Қаһары келген дұшпанға
Қадалған тікен табаннан.
Алпыс беске келгенше,

Жалғаннан өтті тарықпай.
Дүниеден сапар шеккен соң,
Асусыз сары белім деп,
Ағайын жұрты қамықты.
Серпіні бар құдам деп,
Серік келіп сыйласты
Тілешбай мен Жалықбай,
Ақсақ, Қалдау – бір ауыл,
Дұшпан көрсе – бір бауыр.
Ендігі жұмыс болар ма
Дәл бұрынғы нарықтай?!
Есті туған Жобалай
Еркелігін тастады,
Дұшпандыққа баспады,
Ағасынан айрылып,
Болмады ескі нарықтай.
Ақсақалға ел қалды,
Шаруаларға жер қалды.
Билеп алсақ халықты-ай!*

23. ӘБДІҒАПАР

Әуелі Құдай, пайғамбар,
Хақ жолында рай бар.
Келіп қайтқан дүниеге
Мұрсал Пани Сәруар.
Он сегіз мың ғаламды
Оның үшін жаратқан,
Хабибі еді Алланың.

* Ормамбет 1901-інші жылы өлген. Баласы ақын Нармамбет жоқтаған. Бұ 1919-ыншы жылы өлді. Бұлардың елі – Тобықты. Балқаш көлін қыстап, Тоқырауын өрлеп көшіп, Сарыарқаны жайлайды. Ормамбет бейіті Жалаңаштың басында. Бұ – Тоқырауынның бір тарауының басы. Қ.б.

Хақ Мұстафа пайғамбар,
Дін жолында жолдасы
Төрт Халифа шарияр.
Қасиетін бұлардың
Қалым бар ма тамамдар?
Хақ жаратқан әнбие,
Машайықтар әулие,
Соларға опа бермеді
Бағасы жоқ сұм дүние.
Жиылып келген әлеумет,
Басыма түсті бір нәубет.
Сұлтанымнан айрылдым!
Бастығы еді уәлейет.
Зәһар түсіп асыма,
Ішіме толды қасірет.
Бостанымнан айрылып,
Туды бізге ақырет.
Басымнан бағым ұшқан соң,
Болмай отыр қасиет.
Сұлтанымнан айрылып,
Қонбай отыр өсиет.
Бақытым кетіп басымнан,
Ужудым бәрі кесапат.
Ағайындар, басымда
Үлкен қасірет, қапам бар.
Пендешілік болған соң,
Таудан үлкен қапам бар.
«Қайғылының қасында
Тұрма» деген мәтел бар.
Біз ғаріпті сөкпеңіз,
Кенді көрсен төкпеңіз.
Қан толған соң ішіме,
Қабынып тұр өкпеміз.
Кім күңіреніп аумады,

Теңізі жайқын суалса?
Кімнің көркі болады,
Асқар тауы құласа?
Кімдер ақын болмайды,
Арыстаны сұласа?
Кімнің белі сынбайды,
Қамалда туы жығылса?
Кімдер сұрау салмайды,
Сақасы алтын жоғалса?
Кімдер шерлі болмайды,
Терегі құлап, уалса?
Кімдер ғазиз болмайды
Торға түсіп қамалса?
Кім гүлістан болады
Қазан соғып, жел ұрса?
Сайран қылар бақшасын
Сақарада жау алса.
Мен жыламай қайтейін,
Сұлтанымнан айрылып,
Ағарып көзім, суалса?!
Біз бір ғаріп зарланған.
Қараңғыны қармаған.
Сөге көрме, жұртым-ай!
Тұрманды тұлпар алдырған
Біз бір емес, Орта жүз
Ортаға қойып, хан қылған.
Сұлтанымнан айрылдым
Дұшпанның күнін тар қылған!
Орыс, қазақ баласы
Қылған ісін таңданған.
Мен жыламай, қайтейін,
Қасірет оты ішімді
Отын болып жандырған!
Ауылға келді...

Құдайдан безген...
Жеткенше бізге асығып,
Қару-жарақ асынып,
Ажалға айла жоқ екен,
Тағдырға бойын ұсынып,
Арыстан туған сұлтаным,
Жүрмек болды қосылып.
Ұқсап келді тажалға,
Себеп болып ажалға.
Елден шыққан...
Еш қоймады мажалға.
Атқа мінер шағында,
Көп ойланды толғанып.
Істің түрі не болар,
Кетпесе игі еді ұлғайып?
Жолдасы жоқ ағаты,
Баласы үшін тағаты,
Болмай мінді ғазизім
Жалғыз өзі сыбанып.
Мен жыламай, қайтейін?!
Ағайын-туған бар жұрты
Бірі болмай қасында,
Арманда кетті есіл ер,
Демі біткен заманда!
Әр не қылса пендеге.
Бір жаратқан Хақта екен,
Әмірі болса Алланың,
Пендесіне қатты екен.
Көзбен көрмей кінәсін,
Бастан не мін тапты екен?
Ал о болса мұсылман,
Кәпірден жаман қатты екен!
Көзбен көрген жері жоқ,
Сол секілді арыстанды

Нағып қиып атты екен?!
Атаңа лағынат атқан...
Өлімге қайтып қиды екен?
Ажалға біткен жалғыз оқ
Айнымай нағып тиді екен?!
... бар қазағы
Осынша неге кекті екен?
Құр жалаға мұндай іс
Мұсылманға өкте екен.
Мен жыламай, қайтейін?!

.....
.....
Көңілі барып, нақақтан
Қызыл қанды төкті екен.
Уа! Дариға, сұлтаным!
Кетті нанып жауға еріп,
Сырын білмей кәпірдің,
Өзіне санап, ел көріп.
Санамаған дұшпанын
Досыменен тең көріп,
Мен сорлы қайдан білейін?!
Жиылған екен аймағым,
Жай түскен соң жаныма,
Жұртым келді күңіреніп.
Айналайын, жұртым-ай,
Заманым қалды өзгеріп.
Мен жыламай қайтейін?!
Арыстан туған сұлтаным
Астана жұртын меңгеріп,
Жұртын бақты Орта жүз,
Бай, нашарды теңгеріп.
Көп жасар ма екен деуші едім,
Өмірін Құдай кең беріп.
Қырық тоғызда ғазизім

Шайыттығын өңгеріп,
Алдын берді Құдайым,
Қайғысын бізге теңдетіп,
Мен жыламай, қайтейін?!
Сұлтанымнан айрылып,
Жүрерміз қалай елге еріп?!
Уа! Дариға, сұлтаным!
Ұраның болған «Орта жүз».
Орта жүздің ішінде
Қыпшақ Ұзын бабаңыз.
Ұзыннан бергі неше ата
Жоқ еді бір қатамыз.
Орта жүзге белгілі
Ел билеген атамыз.
Жеті атасы хан болған
Шынжырлы қара жотаңыз.
Орда босап орнынан,
Болмай қалды сапамыз.
Тау ұшқандай орнынан,
Босап қалды ортамыз.
Тұлпар қашып тұрманды,
Сұрау салып айтамыз.
Тұғырдан ұшты ақ сұңқар,
Көргенің бар ма, жұртымыз?!
Өрт шыққан соң ортадан,
Қайғы-қасірет тартамыз.
Мен жыламай, қайтейін?!
Үкімет еткен жұртына
Жеті атадан қара әруақ
Қалып еді артына,
Әділдікпен ел билеп,
Тартып еді салтына,
Жеті атасы хан болған,
Жетесі жақсы арыстаным,

Қашан тарқар қапамыз?
Сұлтанымды сұрасаң,
Ақылы толық кен еді,
Саясатын сұрасаң,
Патшаменен тең еді.
Түзу байқап қараңыз,
Арғын, қыпшақ ішінде
Адамнан асқан кім еді?
Шалқар көлдің ішінде
Ел сиярлық кеме еді.
Залалы жоқ адамға
Аспан, жерден кең еді.
Пиғылы Хаққа мағұлым,
Ізгілігі мол еді.
Әкім болып халқына
Айтқан сөзі ем еді.
Орыс, қазақ жақсысы
Бір өзіне тел еді.
Өзі баққан еліне
Суаты қайыр көл еді.
Арыстан туған сұлтаным
Алты болыс қыпшақтың,
Тірлігі болса ол жақтың,
Мұсылманның баласын
Ұстап беріп кәпірге,
Жылатпасын деп еді.
Мен жыламай, қайтейін?!
Орта жүздің ішінде
Обалы сеңгір бел еді.
Жауға жұртын бермеске
Көрмеге мысал бел еді,
Жыламай, нағып шыдайын?!
Арыстан туған сұлтаным,
Рүстем Дастан секілді

Сақып қыран ер еді.
Бұл әлекет заманда
Ақыл бар ма адамда?
Армансыз жан болды ма
Он сегіз мың ғаламда?
Қасірет батты жаныма,
Шешіліп ұшқан ақ сұңқар,
Ғайып болды ұядан.
Іңкәр қылып ізіне,
Орын алды қиядан,
Қол жетпеген жиһанға
Мекен етіп саядан.
Нәсіп болып шараптан,
Нәпсісін кесіп дүниеден,
Бақша, сарай аралап,
Қанды мейірі миуадан.
Тұлпар қашып көліне,
Шығып кетіп аядан,
Жолдастың жоғын көп іздеп,
Табысушы еді қиуадан
Мен жыламай, қайтейін?!
Пырақ мініп іздесем,
Шырақ жағып көздесем,
Жұрт айтуы шын болса,
Кеткен шығар сұлтаным
Біз жетерлік шамадан.
Арыстан туған қорғаным,
Заманында наркескен
Сынды болат сағадан.
Уа... дариға, ғазизім,
Нешік болды қалыңыз
Жау алғанда жағадан?
Сұлтанымды сұрасаң.
Ақылы толық орасан.

Орта жүздің ішінде
Жоқ еді бақта таласың.
Бір жасыңа келгенде,
Ата-анаң көңілі жай болды.
Жеті атадан бақ орнап,
Әр түлікке сай болды.
Кемдік көрмей дүниеде
Жұрт қатары бай болды.
Туғаннан тура талпынып,
Қираттан туған тай болды.
Он жасына келгенде,
Жүрген жері той болды.
Биіксінген қандай бел
Сұлтаным шықса, ой болды.
Айқындығы Алашқа
Шұбар ала ту болды.
Шалқар көлдің ішінде
Жалғыз қонған қу болды.
Мен жыламай, қайтейін?!
Арғын, қыпшақ ұлына
Беріп Тәңірі пиғылына,
Он төрттен туған ай болды.
Уа, дариға, ғазизім,
Қабыл болмай ғазалым,
Сұлтанымнан айрылып,
Көрдім дүние азабын.
Қаптың тауы секілді,
Дұшпанға қарап мәзәлім,
Орта жүздің ішінде
Көпке мағлұм озғаның,
Келмегейдің баласын
Жинастырып тозғанын.
Білінсе, басып таптадың
Ел арасын бұзғанның.

Белдеуімнен ат кетпей,
Шығарып жердің тозаңын.
Сұлтанымның барында
Сахарада сайран базарым,
Жетім менен жесірге
Рақымды назарың.
Мен жыламай, қайтейін?!
Арыстан туған сұлтаным,
Тіріде кетпес бұ зарым.
Айналайын, жұртым-ай,
Түнім – базар, күнім – ай
Кеткенің бе заманы?!
Сұлтанымды сұрасаң,
Айтайын, жұртым, турасын;
Қан жұтамын қайғымен,
Ішімнің білмей толысын.
Ғажап болды өлімің
Арғын, қыпшақ туысың,
Шетке шықпай, ортада
Жақпады кімге қылмысың?
Көпті қармап нетейін?
Өзіңнен өкпе табылсын.
Екі көздің біреуі –
Тілеулінің баласын,
Бар білгені сол ма екен,
Өлімнің тауып қиясын,
Мерген алып аулады,
Өзінің бірге тумасын.
Құдайдан қорқып, әруақтан
Ұялмаған оңбасын!
Іші қасқыр, сырты қой,
Қылып жүріп жолдасын
Уайымсыз ер еді
Пана қылған Алласын.

Жазға болып азбанның
Сүйін деген жұртым-ай,
Қосады екен пайдасыз,
Саудагерге сау басын.
Уа... дариға, ғазизім,
Болдыңыз қалай жазада?!
Қанша айтсам да Хақ ісі –
Күн біткен соң қаза да.
Орта жүздің ішінде
Нәсілің қыпшақ таза еді.
Пайдасы көп халқына,
Залалы жұртқа аз еді.
Бір біз емес, Орта жүз
Маңдайына сыймады.
Әкім болды алды кең,
Шыбыны жоқ жаз еді.
Әділдіктен аумаған
Үкіметлі қазы еді.
Жұрт бағуға жалықпай,
Жоғары-төмен қалықтай,
Балапанын ертіп,
Шалқар қонған қаз еді.
Мен жыламай, қайтейін?!
Арғын, қыпшақ ұлының
Құрмет етіп түсіріп,
Көкорай біткен саз болды.
Қадірін біліп халқының,
Мейманын күтіп алғанға
Халық қарындас мәз болды.
Уа, дариға, сұлтаным!
Қайратың асқан арыстаным,
Өлгенімше үзілмес
Ғазизім үшін дастаным!
Даңқың шыққан ғаламға

Мемлекет халқын ұстадың.
Қамал бұзып баһадүр
Қаншама әскер бастадың!
Қараңғы тұман желдетіп,
Жарлығы келді патшаның, —
Он сегіз бен отыз бір
Керегі болмай басқаның.
Тауды ұшырған қаһары
Құйындай көріп, саспадың.
Жұртын қорқып бермеді,
Қорыққанға азып ермеді,
Қарсы тұрып кәпірге,
Қылмады ісін басқаның,
Заһар шашқан аузынан
Николайдан қашпадың.
Алпыс мыңдай әскермен
Қаласы еді шапқаның,
Азаматы алаштың,
Басыңды қорып, тоспадың.
Мен жыламай қайтейін?!
Кәпір менен мұсылман
Арасында нұсқаның
Жалғыз жылға жүргізіп
Уалаяттың аспабын,
Қой үстінде бозторғай
Жұмыртқалап ұшқанын,
Заманы болып, қол жетті.
Ұзын менен қысқаның.
Уа.. дариға, ғазизім,
Жазира еді бостаным.
Сайраған бұлбұл сықылды,
Раушан жарық күндерім,
Кескен дарақ секілді,
Төгіліп қызыл гүлдерің,

Сағындырып жұртыңды,
Қасіретіңе күйдірдің!
Деген нақыл бар еді.
«Суменен балық тірілген».
Артыңда қалған жұртыңды
Иесіз қалар демедің.
Сынған соң тұлпар тұяғы,
Үйіліп қалды елдерің.
Қаз бен қуы кеткен соң,
Күңіреніп қалды көлдерің.
Дарақ ұшып түскен соң,
Көрінбей биік белдерің.
Мен жыламай, қайтейін?!
Орта жүздің ішінде
Осынша қол жеткісіз
Қоңыраулы бұйра нар еді.
Теңіз қайнап тасыса,
Су шықпастай жар еді.
Момындарға көл-дария,
Зұлымға тым-ақ тар еді.
Ел ішінде бұзыққа
Көкпен ұшса – тор еді,
Жермен қашса – ор еді.
Мен жыламай, қайтейін?!
Аз өмірдің ішінде
Әділдікпен ел билеп,
Үкіметі зор еді.
Уа, дариға, сұлтаным,
Заманында қауіптің,
Әдеті емес халықтың
Ортадан ойып жол салдың.
Сақып қайран атандың.
Мұсылманның ұраны –
Шұбар ала ту алдың.

Жау көрмесең, жабығып,
Әскерді көрсең, қуандың.
Сарбаз жинап түзеттің
Майданды қанмен боядың.
Алтын, күміс, болатты
Әскербасы безедің.
Жай оғындай жайнаған
Мылтық берен кезедің,
Найзағайдай ойнатып,
Сәргерді алар неше алуан
Күннің көзін алдырып
Майданды жердің тозаңын,
Толғамалы ақ сүңгі
Иесін сайлап найзаның,
Балдағы алтын ақ болат,
Белінде бектер, мырзаның,
Сайран қылдың дүниені,
Ғасірет етіп болжадың
Мен жыламай, қайтейін?!
Ақыры тартып салтына
Қаза тапты...
Шәйіт болды ғазизім,
Жолын қуып Қамзаның!
Уа, дариға, сұлтаным,
Түйілді дүнием шешілмей,
Қараңғы тұман түсті ғой,
Айсыз бұлт ішіндей,
Тоқтап қалдым айрылып,
Ауған керуен көшіндей.
Теңізде жүзген күнім-ай!
Жаппардан қорқып кеше алмай.
Орта жүздің базары
Ат кетпеген көшедей.
Алды жетті төлімнің

Алыста тоят баса алмай.
Қанаты тегіс шықпаған
Балапандай ұша алмай,
Біз бір ғаріп биікке
Шығып кетіп, түсе алмай,
Жүректегі қайғы, дерт
Дауалы дәрі іше алмай,
Айналайын, жұртым-ай,
Сұлтанымнан айрылып,
Тірі отырған жайым бар,
Алдағы күнді піше алмай.
Уа, дариға, ғазизім,
Қайғың есті тандырды-ай!
Заһар түсіп асыма,
Өзегімді жандырды-ай!
Ақырын Құдай бермесе,
Қара басым қаңғырды-ай!
Ағайын түгіл күйініп,
Орыс, қазақ қайғырды-ай!
Мен жыламай, қайтейін?!
Іште заһар қайнаған,
Төгіліп ұшқын жайнаған,
Қасіретімнің шеті жоқ,
Азабымды тартқанша,
Жерге тартқан қарындай.
Арыстан туған сұлтаным.
Ұран да болдың орасан
Мыңжылқының тауындай.
Көпке пайдаң көп еді.
Көктемдегі жауындай,
Мен жыламай қайтейін?!
Орта жүздің баласы
Тұрғаны бар ма налымай?
Ертеңді-кешті зарлаймын,

Көзімнің жасы жаңбырдай
Қой десеңіз, қайтейін,
Қан-құса жұтып қояйын,
Екі көзден қан төгіп,
Қайғыменен ояйын.
Бағыз қанын ағызып,
Жігерімді бояйын.
Көкіректе шыбын жан
Садағасы қылайын,
Бағыз қанын пара ғып,
Қанды жасты тыйайын.
Айналайын, жұртым-ай,
Сұлтаным үшін бұ жанды
Аз ғана күн қияйын.
Қарсы болса шарғыға,
Көптің сөзін тыңдайын.
Жұрты үшін сабылған,
Мекемесі жабылған,
Шапағат еткейсің,
Қадірі мәулі, иә Керім!
Саламат бер иманын.
Күн болды ма бұ күнде
Көп айтқан соң қоймасқа,
Хақтың ісі болған соң,
Көздің жасын тыймасқа,
Сұлтанымнан айрылып,
Болғаннан соң жан басқа.
Біз шырмауық секілді
Талға барып асылған.
Тәубамызды жаңылып,
Жоқ еді жерім тасыған.
Болмашыдан дық болып,
Көңілім сонша басылған,
Ғазабында кәпірдің

Оғы тимей ұсынған,
Есіл сабаз қапыда,
Сапары болды жасыған.
Айналайын, жұртым-ай,
Қабырға сайын қайғым бар.
Омыртқа сайын ойым бар.
Күн батқан соң, раушан
Бірден туған айым бар.
Тұлпарынан айрылып,
Бас білмеген тайым бар.
Мен жыламай, қайтейін?!
Ел ішінде тең емес,
Ауданы бізден көп емес,
Мен жақсымын дегенге
Дық болмады елемес.
Тілеулінің баласы.
Бұған көніп отырған
Көрген күнің күн емес.*

---

* 1916-ншы жылғы 25 июньнің жарлығына Торғай уезі қарсы болғанда, Әбдіғапар елге басшы болып, февраль төңкерісіне дейін үкімет әскерімен соғысып келген. Торғай елі Әбдіғапарды хан сайлаған. 1920-ншы жылы өлген. Әбдіғапар – Ұзын қыпшақ. Қ.б.